

ניצחון זמני

המהלכים
העיקריים
במבצע
"ברברוסה"

חיילים גרמנים מתכוננים להסתערות | כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידיה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משורינות

סא"ל (מיל') לב ניב
קצין מודיעין וחוקר צבאי

"ברברוסה" - שם הקוד לפלישה הגרמנית לבריה"מ ביוני 1941 - הייתה קרוב לוודאי המבצע הצבאי הגדול ביותר בהיסטוריה. בכל הזירות של המבצע הזה - הצפונית, המרכזית והדרומית - ניצחו הגרמנים בקרבות הגבול, אבל רק באחת מהן, הדרומית, הצליחו לנצח גם בקרב ההכרעה. זה לא הספיק להם כדי לנצח את המלחמה

בני מיכלסון ושל עדו הכט בגיליון הקודם. כאן יתוארו המהלכים העיקריים של הצדדים במסגרת מערכות הפתיחה של מבצע "ברברוסה" מ-22 ביוני ועד 30 בספטמבר 1941 - המועד שבו נפתחה מערכת ההמשך ל"ברברוסה" - מבצע "טייפון" (הקרב על מוסקבה). המלחמה נפתחה בשחר יום א', 22 ביוני 1941, בתקיפה של חיל

ערב 22 ביוני 1941 עמדו זה מול זה שני צבאות הגדולים בעולם: צבא גרמניה נמצא בעמדת זינוק לקראת המתקפה שמטרתה הייתה להשמיד את הצבא האדום, ואילו הצבא האדום היה בעיצומם של תהליכי התעצמות, רה"ארגון והתבצרות לקראת המתקפה, שהוא ידע בוודאות כי תבוא, אך הוא לא ידע מתי. בניית הכוחות וגיבוש התוכניות מתוארים בהרחבה במאמריהם של

טבלה 1: יחסי הכוחות בחזית בין צבא גרמניה לצבא האדום

מרכיבים	גרמניה		בריה"מ	
	מול בריה"מ	עתודות מטכ"ל	הדרג האסטרטגי הראשון מול גרמניה	עתודות בעומק ובאזורים אחרים
המספר הכולל של הדיוויזיות ²	123	24	166	142 ³ +303
דיוויזיות שריון	17	2	40	21
דיוויזיות ממוכנות וממונעות	13.5	1	20	11
דיוויזיות חי"ר (כולל חי"ר קל, הררי, מוצנח ⁴ ופרשים)	83.5	21	106 ⁴	110
אבטחה ונקור"ד	9		אין נתונים	
מפקדות חזית, פיקודים מרחביים, קבוצות ארמיות	3		5	12
ארמיות	8	1	15	11
כוח אדם	3.3 מיליון (1)		כ-2.5 מיליון (ועוד כ-200 אלף בחיל הים) ⁽²⁾	כ-3 מיליון
טנקים (ללא תותחי סער ומשחיתי טנקים)	3,430	250 בדיוויזיות עתודה 2 ו-5	10.5 אלף תקינים (מתוך 12.6 אלף)	8,200 תקינים (מתוך 10.4 אלף)
תותחים	7,200 (ללא מרגמות, נ"ט ונ"מ)		כ-16 אלף (ללא מרגמות, נ"ט ונ"מ)	22.4 אלף (25.7 אלף כולל תותחי החוף של חיל הים בזירה)
מטוסים	כ-2,770 מטוסי קרב וסויר (לפי נתונים אחרים - 2,000)		כ-7,600 תקינים (ועוד כ-1,000 תקינים מעתודת המטכ"ל בזירה) (5,700 צוותי אוויר בלבד)	21 אלף תקינים (מתוך כ-24.5 אלף)
כלי רכב אופניים	כ-600 אלף (כולל שריוניות סויר)		כ-142 אלף (ועוד כ-6,000 ביחידות חיל הים בזירה)	לגרמנים היו גם יותר מ-600 אלף סוסים

האוויר הגרמני - הלופטוואפה - על שדות תעופה ועל מטרות צבאיות אחרות בשטחה של בריה"מ. מהלכי המערכה האווירית מתוארים במאמר אחר בגיליון הזה. כאן אסתפק בקביעה שמכת הפתיחה של הגרמנים אומנם הייתה מוצלחת - רק ביום הראשון של המלחמה איבדו הסובייטים כ-1,200 מטוסים, מהם כ-800 על הקרקע - אך חיל האוויר הסובייטי לא שותק והצליח במהלך המערכה לפעול הן נגד כוחות היבשה הגרמניים והן נגד הלופטוואפה.

נראה כי בימים שקדמו ל-22 ביוני החדירו הגרמנים לבריה"מ חוליות חבלה מאגד ברנדנבורג וכן סוכנים וחבלנים מקרב מהגרים אנטי-סובייטים וכן הפעילו תאים אנטי-סובייטיים רדומים בשטח. כל אלה פגעו בקווי תקשורת בין המפקדות, ועם פרוץ המלחמה תקפו מפקדים ומתקנים מבודדים, הסירו שלטים להכוונת התנועה, חסמו צמתים, זרעו בהלה, הפיצו שמועות וכד' וכך פגעו במאמצי הסובייטים להתארגן ולהגיב בשעות הראשונות ואף בימים הראשונים של המלחמה.

לאחר מכת הפתיחה האווירית ולאחר הכנה ארטילרית קצרה, החלו שלוש קבוצות הארמיות (צפון, מרכז ודרום) לנוע לתוך שטח בריה"מ - כל קבוצה בגזרתה. כעבור כשבוע הצטרפו למערכה צבאות של מדינות ציר אחרות (רומניה, הונגריה⁶) וכן צבא פינלנד יחד עם

התקפות הנגד הסובייטיות נחלו
בדרך כלל כישלון חרוץ, והעוצבות
הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים
שעימן יצאו להתקפה

הכוח הגרמני הקטן שהיה ערוך בצפון פינלנד ובצפון נורווגיה. המאמץ העיקרי של הוורמאכט היה מצפון לביצות הפריפריאט, שם פעלו שתיים מתוך שלוש קבוצות הארמיות. יעדה של החזקה מבין השתיים - קבוצת הארמיות המרכזית - היה מוסקבה. על קבוצת הארמיות הזאת פיקד פלדמרשל פדור פון בוק.

היעד המערכתי הראשון והחשוב ביותר של הגרמנים שנקבע בפקודת "ברברוסה" היה להשמיד את הצבא האדום ממערב לנהרות הדנייפר והדבינה המערבית. השיטה שנקבעה הייתה ביצוע מהלכי שריון עמוקים, כיתור כוחות סובייטיים גדולים ככל הניתן וחסול כיסי הכיתור בהמשך באמצעות עוצבות חי"ר ובסיוע חיל האוויר, בעוד השריון ממשיך קדימה לקראת הכיתור הבא.

ההנחה הייתה שממזרח לקו הנהרות הגדולים ינהלו שלוש קבוצות הארמיות בעיקר קרבות רדיפה בדרך ליעדי המערכה האולטימטיביים: לנינגרד בצפון, מוסקבה במרכז ואגן הדונייץ והקווקז בדרום. הקו הסופי שאליו חתרו הגרמנים היה וולגה-דון - בעומק של 1,500-2,000 ק"מ.

אולם כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משורינות. בעקבות

ארגון מחדש⁷ של כוחות השריון הגרמניים לאחר המערכה בצרפת יכול היה הוורמאכט להקצות שתי ארמיות שריון (שנקראו קבוצות פאנצר - Panzergruppen) רק לקבוצת הארמיות מרכז. לכל אחת משתי קבוצות הארמיות האחרות - הצפונית והדרומית - נאלצו להקצות רק קבוצת פאנצר אחת - מה שהגביל את יכולתן לבצע מהלכי לפיתה וכיתור עמוקים. אי לכך מהלכיהן של שתי קבוצות הארמיות האלה לא התבססו על הבקעות עמוקות ועל כיתור, אלא בעיקר על דחיקת הצבא האדום מזרחה ועל יצירת כיסי כיתור טקטיים לכל היותר (לפחות בשלבי המערכה הראשונים).

התגובה הסובייטית הייתה בשלב ראשון חלקית ומהוססת⁸, אך בהמשך כללה פקודות החלטיות למעבר למתקפה כדי להשמיד את הכוחות הפולשים ולהעביר את המלחמה לשטח האויב.⁹ אולם גם הפקודות החלטיות לא נתנו מענה ראוי למתקפה הגרמנית - בעיקר בגלל תמונת מצב לא נכונה במטכ"ל ובמפקדות החזיתות (קבוצות הארמיות) ואף ברמות הנמוכות יותר. לתמונה הלקויה הזאת היו סיבות רבות: קשר לקוי בין המפקדות בכל הרמות, החשש למסור דיווחי אמת קשים - במיוחד למטכ"ל - הפחד לנקוט יוזמות, היערכות לקויה בשטח (למשל, יחידות רבות היו מרוחקות ממערכי החירום שלהן), הלם בקרב המפקדים.

התגובה הלקויה הקלה על הגרמנים להשיג את הישגיהם הראשונים המרשימים.

מערכות הגבול (22 ביוני - 9 ביולי 1941)

הגזרה הצפונית של החזית: קבוצת הארמיות צפון נגד החזית הצפון-מערבית

קבוצת הארמיות צפון תקפה מפרוסיה המזרחית היישר לעבר הארצות הבלטיות - ליטא ולטביה. בראש קבוצת הארמיות צפון פעלה קבוצת השריות IV בפיקודו של גנרל אריך הפנר, והיו בה שני קורפוסים ממוכנים. בעוד שאחד הקורפוסים הסתבך בקרב שריון עם קורפוס ממוכן סובייטי (שכלל טנקי KV, שמרבית כלי הנ"ט של הגרמנים לא היו מסוגלים להבקיעו),¹⁰ הקורפוס השני המשיך בהתקדמות מהירה בלי שנתקל בהתנגדות של ממש או שעקף את מוקדים של התנגדות וכבר ב-26 ביוני הצליח להשתלט כמעט ללא קרב על שני גשרים על נהר הדבינה בעיר הלטבית דגוופילס (דונבורג בפי הגרמנים) ועל ראש גשר בגדה הצפונית. כעבור יומיים הגיעו גם הכוחות של הקורפוס הראשון אל הנהר בין דגוופילס לריגה וכבשו ראשי גשר בגדה הצפונית שלו.

כוחות מארמיה 18 איבטחו את האגף המערבי של קבוצת הפאנצר IV והקצו כוח משנה לכיבוש עיר הנמל ובסיס הצי החשוב ליאפאיה (ליבאו בפי הגרמנים) שלחוף הים הבלטי. ב-1 ביולי הם נכנסו כמעט ללא קרב לריגה בירת לטביה.

באותו השלב כבר התקדמו כוחות מקבוצת הפאנצר IV אל הגבול הסובייטי הישן (קו פסקוב-אוסטרוב-אוסטשקוב). ארמיה 16 נעה בדירוג מדרום (ומצפון לנהר דבינה).

בימי המערכה הראשונים ניסתה מפקדת החזית הצפון-מערבית לארגן מהלך תגובה ולצאת להתקפת-נגד באמצעות קורפוסים ממוכנים שבמרחב. ההתקפה החלה בערב 23 ביוני, אך בפועל הגיעו

טבלה 2 - הכוחות היריבים

מרכיב	קבוצת הארמיות צפון		החזית הצפון-מערבית ¹¹	
	כמות	הערות	כמות	הערות
ארמיות	3 (16, 18) וקבוצת הפאנצר (IV)	קבוצת פאנצר היא שוות ערך לארמיה	3 (8 ו-11 בדרג הראשון, 27 בדרג השני)	
מפקדות קורפוס	7	ועוד קורפוס אחד (L) - עתודת המטכ"ל	9	קורפוס צנחנים הוא שווה ערך לדיוויזיה ולכן נכלל במניין הדיוויזיות
קורפוסים ממוכנים ¹²	2 (XXXXI, LVI)		2 (3, 12)	
קורפוס ח"ר	5 (XXVI, XXXVIII) (II, I, X)		7 (10, 11, 16, 22, 24, 65)	מפקדת קורפוס 65 הייתה ללא דיוויזיות
דיוויזיות	31	מהן 2 דיוויזיות (1 - SS) עתודת המטכ"ל לקבוצת הארמיות צפון	26.5	חצי הדיוויזיה הייתה חטיבת ח"ר עצמאית
דיוויזיות ח"ר	22	מהן 3 בעתודה של קבוצת הארמיות	20.5	כולל קורפוס מוצנח שהוא שווה ערך לדיוויזיית ח"ר
ממוכנות/ממונעות	3 (3, 36, "T"/SS)		2 (202, 84)	
שריון (פאנצר)	3 (1, 6, 8)		4 (2, 5, 23, 28)	
אבטחה ומשטרה	3		אין נתונים	
טנקים	630	1. מיעוטם מסוג III ו-IV 2. יש להוסיף למספר הזה כ-1,000 טנקים של קבוצת הפאנצר III (מקבוצת הארמיות מרכז) שפעלה נגד האגף הדרומי של החזית הצפון-מערבית (ארמיה 11)	כ-1,500 (מהם כ-130 מהדגמים KV ו-34 T)	לפי גלנץ - כ-1,400: קורפוס 12 - 390 טנקים, קורפוס 3 - 703 טנקים
מטוסים	430	קרוב בלבד לפי נתונים אחרים - 679	1,078 תקינים מתוך 1,262	קרוב בלבד
כוח אדם	כ-700 אלף		כ-370 אלף	לא כולל הצי הבלטי

של קבוצת הארמיות צפון. לקראת 6 ביולי הסתיימו אפוא מערכות הגבול בגזרה הצפונית. הגרמנים תקפו במפתיע, עוד לפני שהסובייטים גייסו את המילואים שלהם, הביסו את החזית הצפון-מערבית, פרצו את "קו סטלין", התקדמו 450 ק"מ מעבר לגבול, כבשו את רוב שטחן של הרפובליקות הבלטיות וצרו על טאלין, בירת אסטוניה, שהייתה אחד מבסיסי הצי הסובייטיים החשובים שבמרחב הבלטי.¹⁵

עד 6 ביולי איבדה החזית הצפון-מערבית יותר מ-1,000 טנקים, 4,000 תותחים ומרגמות ויותר מ-1,000 מטוסי קרב. אבדותיה בכוח אדם הסתכמו ב-75.3 אלף הרוגים ושבוים ו-13.3 אלף פצועים.

חמור מכך: כוחות החזית לא הצליחו לייצב קו הגנה כלשהו בעומק ובכך חשפו את עורפו של הפיקוד המרחבי של לנינגרד, שנקרא אז החזית הצפונית, ואשר מרבית כוחותיו נלחמו בפנינים. אלה נכנסו למלחמה לצד הגרמנים ב-26 ביוני, וב-30 ביוני פתחו במתקפה לעבר לנינגרד (ראו בהמשך).

לשדה הקרב רק כ-100 מתוך 300 הטנקים של כל אחת משלוש הדיוויזיות שהצליחה מפקדת החזית לרכז.¹³ התקפות הנגד נחלו כישלון חרוץ פרט למקרה שהוזכר לעיל, והעוצבות הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים שעימן יצאו להתקפה.¹⁴ תגובת הפיקוד העליון הסובייטי הייתה להדיח את מפקד החזית ולהחליפו במפקד ארמיה 8 ולמנות את גנרל ניקולאי וטוטין (סגן הרמטכ"ל וראש אגף המבצעים) לרמ"ט של מפקדת החזית. אולם בצעדים האלה לא הייתה תועלת של ממש, והגרמנים המשיכו בהתקדמותם.

- קורפוס XLI כבש ב-4 ביולי את אוסטרוב וב-8 ביולי את פסקוב. בכך התגבר על מה שכונה "קו סטלין" ונכנס למחוז לנינגרד.
- מדרום לו כבש קורפוס LVI את העיר רוקנה במזרח לטביה (3 ביולי), אך הסתבך בשטח בוצי ונאלץ להעביר אחת מהדיוויזיות הממוכנות שלו לקורפוס שכן.
- ארמיה 18 המשיכה לדחוק אחורנית את ארמיה 8 הסובייטית, ואילו ארמיה 16 סייעה לקורפוס LVI ואיבטחה את האגף הימני

הגזרה המרכזית של החזית: קבוצת הארמיות מרכז נגד החזית המערבית

טבלה 3: הכוחות היריבים

החזית המערבית		קבוצת הארמיות מרכז		מרכיב
הערות	כמות	הערות	כמות	
ארמיה 13 הייתה מורכבת ממפקדה בלבד	4 (13, 10, 4, 3)	1. שתי ארמיות שדה (4 ו-9) ושתי קבוצות פאנצר (II, III) 2. ארמיה נוספת, מס' 2 - העתודה של הפיקוד העליון (OKH) - הצטרפה לחימה רק בתחילת יולי.	4 (III, II, 9, 4)	ארמיות וקבוצות פאנצר
	16	מהם קורפוס אחד בעתודה של קבוצת הארמיות ו-2 קורפוסים בעתודה של הפיקוד העליון לגזרה	18	המספר הכולל של הקורפוסים
כולל קורפוס פרשים	10		13	קורפוס חי"ר
	6 (6, 11, 14, 13, 17, 20)		5 (LVII, XXXIX), (XLVII, XLVI (XXIV	קורפוסים ממוכנים
	45	כולל עתודת הפיקוד העליון גזרה	57.5	סך כל הדיוויזיות
כולל 2 דיוויזיות פרשים וקורפוס מוצנח (שהיה שווה ערך לדיוויזיה)	27	1. מהן אחת פרשים ו-7 בעתודה 2. ועוד דיוויזיית חרמ"ש עצמאית "גרמניה הגדולה"	39	דיוויזיות חי"ר, פרשים וצנחנים
	12		9	דיוויזיות שריון
	6	חצי הדיוויזיה הייתה חטיבה ממוכנת עצמאית LEHR 900 - בעתודה	6.5	דיוויזיות ממוכנות וממונעות
	אין נתונים		3	דיוויזיות אבטחה
	672 אלף		820 אלף	כוח אדם
מהם קצת פחות מ-400 KV ו-T-34	162,240	בפועל היו בימים הראשונים פחות טנקים, שכן קבוצת הפאנצר III (כ-1,000 טנקים) פעלה נגד החזית הצפון-מערבית	1,968	טנקים
מהם 1,540 שמישים	1,770		1,500	מטוסים

(החזית), כוחות אוויר ועוד.

בדרום החזית - באגן הפריפיאט ובנהר הפריפיאט - הייתה ערוכה שייטת של חיל הים ובה כמה ספינות נהר חמושות. כוח האדם של השייטת הזאת מנה כ-2,500 אנשים.

המהלכים הראשונים

גם בגזרה המרכזית נפתחה המלחמה ב-22 ביוני, קצת אחרי 4 לפנות בוקר. בחלק מהגזרות החלה הפלישה אחרי הכנה ארטילרית קצרה ובגזרות אחרות - ללא אש מכינה, אולם בכל הגזרות הייתה הכנה אווירית מסיבית נגד שדות תעופה ונגד יעדים צבאיים אחרים. התקיפה האווירית הצליחה מעבר למצופה: הושמדו 738 מטוסים (כ-530 מהם על הקרקע) - כמחצית מהסד"כ האווירי של החזית.¹⁷ קבוצת הפאנצר III בפיקודו של גנרל-אוברסט הרמן הות (שבשלב הראשון של המלחמה הייתה תחת פיקודה של ארמיית שדה 9) פרצה משטחי היערכותה באזור סובאלקי דרך אליטוס לעבר בירת ליטא וילנה. מטרתה הייתה לפנות משם דרום-מזרחה כדי לסגור

ההיערכות הסובייטית

כוחות החזית המערבית היו ערוכים ברובם במה שכונה "בליטת ביאליסטוק" - שם פונה קו הגבול הבין-לאומי בקשת רחבה מערבה ונכנס לשטח שבשליטת הגרמנים. במרחב הזה היו ערוכות מצפון לדרום: ארמיה 3 ובה שלוש דיוויזיות חי"ר, קורפוס ממוכן 11 שכלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה ממונעת (ובהן 240 טנקים, מהם 30 חדישים); ארמיה 10 שכללה שש דיוויזיות חי"ר ושתי דיוויזיות פרשים; הקורפוסים הממוכנים 6 ו-13, ובהם ארבע דיוויזיות שריון ושתי דיוויזיות ממונעות (שכללו כ-1,320 טנקים, מהם כ-350 חדישים, כולם בקורפוס 6) וארמיה 3, ובה ארבע דיוויזיות חי"ר וקורפוס ממוכן 14, שכלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה ממונעת (ובהן 520 טנקים - כולם מדגמים ישנים).

בדרג השני ובעתודת החזית הייתה מפקדת ארמיה 13, וכן היו בהם כוחות חי"ר וצנחנים ושני קורפוסים ממוכנים (בהקמה) - 17 ו-20 ובהם בסך הכול כ-120 טנקים. נוסף על כך כללו כוחות החזית יחידות סיוע עצמאיות (שהיו תחת פיקוד הארמיות ומפקדת

את החלק הצפוני של טבעת הכיתור באזור מינסק, בירת ביילורוסיה (את החלק הדרומי של הטבעת צריכה הייתה לסגור קבוצת הפאנצ'ר II בפיקודו של "אבי השריון" הגרמני, גנרל-אוברסט היינץ גודריאן). כוחות של קבוצת הפאנצ'ר III כבשו את וילנה כבר ב-24 ביוני וב-28 ביוני פרצו לתוך מינסק.

מדרום לקבוצת הפאנצ'ר III התקדמו כוחותיה של ארמיית שדה 9 דרך משמרות הגבול של ארמיה 3 הסובייטית והמשיכו בכיוון גרודנו-ביאליסטוק. מטרתם הייתה לפגוש באזור שבין הנהרות ניימן ונארב שממערב לוולקוויסק כוחות מארמיה 4 שתקפה בכיוון צפון-מזרח משטחי היערכותה שממזרח לוורשה ובכך לסגור כיס כיתור ובו מרבית כוחותיהן של ארמיות 3 ו-10 הסובייטיות.

תחת פיקודה של ארמיה 4 פעלה קבוצת הפאנצ'ר II שאמורה הייתה לנוע מהר ככל האפשר לעבר מינסק מדרום-מערב ולסגור את החלק הדרומי של טבעת הכיתור.

טבעת הכיתור נסגרה בין 28 ל-30 ביוני, וכיס מינסק חוסל סופית ב-8 ביולי. במקביל לסגירת טבעת הכיתור של מינסק המשיכו כוחותיהן של שתי קבוצות הפאנצ'ר להתקדם מזרחה כדי להגיע במהירות אל הנהרות דניפר ודבינה, לכבוש את ה"משולש" ויטבסק-אורשה-סמולנסק (שכונה "שערי מוסקבה"), לתפוס

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל

ראשי אשר בנקודות רבות ככל האפשר ובכך למנוע את נסיגתם של יתר הכוחות הסובייטיים מביילורוסיה מזרחה וליצור מצב שבו ניתן יהיה להמשיך להתקדם לעבר מוסקבה.

ארמיות השדה 9 ו-4, שהיו מבוססות על כוחות חי"ר, נעו בינתיים בכבדות מזרחה. תפקידיהן היו רבים וקשים: "לחתום" סופית את טבעות הכיתור הראשונה (סביב ביאליסטוק) והשנייה (סביב מינסק) ולטהר את הכיסים, ליצור רצף קרקעי בין לבין קבוצות הפאנצ'ר ובין קבוצות הפאנצ'ר, לאבטח את אגפי קבוצת הארמיות, בעיקר מכיוון ביצות פריפיאט, להילחם בכוחות סובייטיים קטנים יותר בשטח אשר עדיין לא הניחו את נשקם וניסו לחבור אל מערכיהם במזרח, לאבטח צירי תנועה ועוד.

התגובה הסובייטית

בפיקוד המערבי המיוחד (שהפך עם פרוץ הקרבות לחזית המערבית) היו ההפתעה וההלם גדולים עוד יותר מאשר אצל שכניו מצפון ומדרום. היו לכך כמה סיבות:

- מפקד הפיקוד המערבי (גנרל דמיטרי פבלוב) האמין יותר מעמיתיו בפיקודים השכנים שהמלחמה עוד רחוקה ולא נקט אפילו צעדים צנועים שלא היו מעוררים עליו את חמת סטלין

(שאסר לנקוט "צעדים פרובוקטיביים" שעלולים היו "להרגיז" את הגרמנים ולגרום להם לחשוב שפני בריה"מ למלחמה).

- בכל מקרה מפקדת הפיקוד סברה שהמאמץ הגרמני העיקרי אינו צפוי בגזרתה.¹⁸
- ההיערכות הסובייטית בגזרת החזית הייתה לא טובה ונגזרה כנראה מהתשתית של מחנות הקבע ומההנחיה המדינית להיערך בהגנה קדומנית.¹⁹
- פעולות החבלה של החוליות הגרמניות (שחדרו לשטחה של בריה"מ בימים שלפני המלחמה) ושל גורמים אנטי סובייטיים "רדומים" הצליחו כנראה לנתק את התקשורת בין המפקדות הסובייטיות ובמיוחד בין הארמיות למפקדת החזית ובין זו למטכ"ל.

בהיעדר קשר עם הכוחות שבבליטת ביאליסטוק, ובמיוחד עם ארמיה 3, שיגר מפקד הפיקוד לאזור את סגנו, גנרל בולדין. זה ניסה לארגן מהלומת-נגד והקים איגוד כוחות זמני שכלל את קורפוס ממוכן 6 מארמיה 10 (יותר מ-1,000 טנקים "על הנייר") וקורפוס פרשים 6 (שכלל שתי דיוויזיות פרשים). ב-24 וב-25 ביוני תקף הכוח מדרום (מכיוון ביאליסטוק) לצפון, לעבר גרודנו. אל ההתקפה הצטרף בנפרד, ללא תיאום, גם הקורפוס הממוכן 11 (מארמיה 3) אשר תקף בכיוון גרודנו ממזרח. אולם הגרמנים גילו את תנועת הכוחות בעוד מועד ותקפו אותם במרוכז מהאוויר - ובמיוחד את המערכים העורפיים שלהם. התוקפים עצמם נתקלו במערכים של ארטילריית נ"ט גרמנית, ספגו אבדות כבדות, ושאריותיהם נסוגו והתפזרו במרחב בחוסר סדר. מפקד הקורפוס הממוכן 6, גנרל חצקילביץ', נהרג בקרב.

ברמה המקומית (ארמיה 4 בדרום גזרת החזית) ניסו הסובייטים לתקוף נגד כבר ב-23 ביוני באמצעות הקורפוס הממוכן 14 וקורפוס החי"ר 28. את ההתקפה הזאת הדפו כוחות מקבוצת הפאנצ'ר II (הקורפוסים XXIV ו-XLVII), ולאחר מכן המשיכו הכוחות הניידים הגרמניים להתקדם צפון-מזרחה לעבר מינסק.

נוכח כישלונה של מהלומת-הנגד העיקרית פקדה מפקדת הפיקוד על ארמיות 3 ו-10 להתחיל לסגת מזרחה, אולם הגרמנים הצליחו לקראת 1 ביולי לסגור סופית את טבעת הכיתור ובכך השלימו את כיתורן של שתי ארמיות סובייטיות.

ב-29 ביוני הודח מפקד החזית מתפקידו²⁰ ולמחרת נעצר יחד עם הצמרת של מפקדת החזית (הרמ"ט וקצין הקשר). כולם נשפטו בעוון "בגידה" ו"פחדנות" והוצאו להורג ב-22 ביולי. יחד עימם הוצאו להורג גם מפקד ארמיה 4, מפקד הקורפוס הממוכן 14 ומפקד הארטילריה של החזית (הם נעצרו ב-8 ביולי).²¹

למפקדה החדשה של החזית לא נותר אלא לקלוט את ארמיות העתודה (הדרג האסטרטגי השני) שהחלו לזרום מהעורף, לקלוט את הכוחות שהצליחו להיחלץ מכיסי הכיתור או לסגת בזמן מפני הגרמנים, לנסות להשהות את הגרמנים - בעיקר באמצעות התקפות-נגד ברמות השונות.

התקפות-הנגד וקווי ההגנה החפוזים שניסו הסובייטים להקים נועדו לבלום את הכוחות הניידים של הגרמנים - הקורפוסים הממוכנים של קבוצת הפאנצ'ר II ו-III שמהירו להקים ראשי גשר

מעברם האחר של הנהרות דנייפר ודבינה בדרך ל"שערי מוסקבה". בהקשר הזה ראוי לציון מיוחד מהלומת נגד מקדימה²² שהנחיתו הקורפוסים 5 ו-7 של ארמיה 20. ארמיה 20, יחד עם עוד שתי ארמיות (21 ו-22),²³ כולן מעתודת המטכ"ל, הייתה אמורה להגן על מרחב ההגנה החדש של החזית המערבית: נהרות דבינה המערבית והדנייפר, ובמיוחד על "שערי מוסקבה" (מרחב ויטבסק-אורשה-סמולנסק).

קו ההגנה שנקבע לארמיה 20 השתרע מהיישוב בשנקוביצי שעל הדבינה המערבית דרך אורשה (הנקודה שבה הדנייפר פונה דרומה) ועד העיר שקלוב שעל הדנייפר. במילים אחרות: הארמיה הזאת אמורה הייתה לחסום את "שערי מוסקבה". בעורפה הלכה וצברה כוחות ארמיה 19 (הדרג שני של החזית המערבית המתחדשת) בפיקודו של מי שעתידי היה להפוך לאחד המצביאים הסובייטים המפורסמים של מלחמת העולם השנייה - איוואן קונייב.

הפקודות לארמיה 20 היו להחזיק בקו ההגנה שנקבע לה ולאחר מכן, בבוקר 6 ביולי, לפתוח בהתקפה שמטרתה היא להשמיד את כוחות האויב סביב העיר לפל (Lepel).

ב-6 ביולי כללה הארמיה 6 דיוויזיות חי"ר ושני קורפוסים ממוכנים (5 ו-7). כל קורפוס ממוכן כלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה

יש לזכור ששני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הממונעים - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים

ממונעת, ובסך הכול יותר מ-130 אלף חיילים, יותר מ-1,000 טנקים,²⁴ 1,500 קני ארטילריה (ובהם יותר מ-600 מרגמות ו-500 תותחי נ"ט²⁵).

מול ארמיה 20 ניצבו בעיקר כוחות מקבוצת הפאנצר III (שתי דיוויזיות שריון - 7 ו-20 - ודיוויזיה ממוכנת 18) וייתכן שגם כוחות חי"ר (מארמיה 9) וכן עוד אלמנטים משלוש דיוויזיות השריון של קבוצת הפאנצר II (12, 17 ו-18). בסך הכול נראה שהכוח הגרמני מנה 3-4 דיוויזיות שריון ו-1-2 דיוויזיות ממוכנות, ובהן כ-100 אלף חיילים, כ-500 טנקים וכ-600 תותחים (לרבות 300 תותחי נ"ט 37 מ"מ²⁶ ו-50 מ"מ).

הכוחות של ארמיה 20, חוץ מאשר קורפוס 27,5²⁷ היו חסרי כל ניסיון קרבי, ואילו העוצבות הגרמניות היו מנוסות מאוד ומעודדות מהניצחונות הגדולים שנחלו עד לאותו השלב. המהלך הסובייטי (שלא יפורט כאן בשל קוצר היריעה) נחל כישלון חרוץ - בעיקר משום שזכה לסיוע ארטילרי ואווירי מוגבל מאוד, ואילו הגרמנים שלטו באוויר ויכלו לתקוף את השריון הסובייטי כמעט באין מפריע. סיבות נוספות לכישלון של הסובייטים: נוהל קרב לקוי

בשל קוצר זמן, חוסר הניסיון של חלק מהמפקדים ומקציני המטה הן בקורפוסים והן במפקדת הארמיה והצבת מטרות לא ריאליות לקורפוסים (משימות עמוקות מדי והחלטיות מדי, חסרות כל גמישות).

כישלון מהלומת הנגד של הכוח הסובייטי והצלחת הגרמנים לצלוח בר-זמנית כמעט את הדנייפר (ב-10 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר II) ואת הדבינה (ב-6 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר III) היו פתיח לאחת המערכות המכריעות של "ברברוסה" - מערכת סמולנסק.

קרבות הגבול של החזית המערבית נגד קבוצת ארמיות מרכז - סיכום

בתוך קצת יותר משבועיים הצליחה קבוצת הארמיות מרכז להתקדם כ-600 ק"מ ולכבוש את כל ביילורוסיה. בקרבות האלה איבדה החזית המערבית 341 אלף חיילים (הרוגים, שבויים ונעדרים), ועוד כ-75 אלף חיילים נפצעו. גם אבדותיה החומריות של החזית המערבית היו כבדות: כ-4,800 טנקים, כ-9,500 תותחים ומרגמות וכ-1,780 מטוסים. למעשה, החזית המערבית בהרכבה המקורי פסקה מלהתקיים ונבנתה מחדש תוך כדי הלחימה באמצעות ארמיות מהעתודה האסטרטגית (הדרג האסטרטגי השני). אלה קלטו את שרידי הכוחות שהצליחו לסגת.

הגזרה הדרומית של החזית: קבוצת הארמיות דרום נגד החזית הדרום-מערבית

המאמץ העיקרי של קבוצת הארמיות דרום על פי תוכנית "ברברוסה" היה להבקיע בצפון גזרתה את המערכים הסובייטיים מדרום לאגן של נהר הפריפיאט (שהגן על אגפה הצפוני), לנוע במהירות אל נהר הדנייפר, לתפוס ראשי גשר בגדה המזרחית שלו, לפנות דרומה ולחבור למאמץ המשני, שהיה אמור לצאת מרומניה, לנוע לאורך החוף הצפוני של הים השחור ולכבוש את חצי האי קרים. חבירת שני המאמצים נועדה לכתר את כל הכוחות הסובייטיים שממערב לדנייפר.²⁸ בהמשך אמורה הייתה קבוצת הארמיות להמשיך מזרחה, לכבוש את אזוריה התעשייתיים והעשירים במחצבים של אוקראינה ולהתקדם עד "שערי הקווקז" (העיר רוסטוב) והנהר דון. כמו כן צוינה האפשרות לחבור לקבוצת הארמיות מרכז אי שם מצפון לקו קייב-חרקוב.²⁹

את המאמץ העיקרי שבצפון הגזרה אמורות היו לבצע ארמיית שדה 6 וקבוצת הפאנצר I. אבטחת המאמץ הזה מדרום הוטלה על ארמיית שדה 17. המאמץ המשני מרומניה הוטל על ארמיית שדה 11 בסיוע כוחות רומניים.

מתמונת ההיערכות והצירים בשטח עולה שהמאמץ העיקרי של הגרמנים כוון נגד מרכזא ודרומה של גזרת ארמיה 5 הסובייטית ובתפר בינה לבין שכנתה מדרום (ארמיה 6). מאמץ התמיכה והאבטחה (של ארמיית שדה 17 הגרמנית) כוון בעיקר נגד ארמיה 6 הסובייטית וחלקית גם נגד ארמיה 26. מאמץ המשנה (ארמיית שדה 11 והכוחות הרומניים) כוון נגד הפיקוד המרחבי של אודסה (החזית הדרומית, ראו בהמשך).

טבלה 4: הכוחות היריבים

מרכיב		קבוצת הארמיות דרום (רק החלק הצפוני) (פילדמרשל גרד פון רונדשטט)		החזית הדרום-מערבית (גנרל מיכאיל קירפנוס)	
ממות	הערות	ממות	הערות	ממות	הערות
ארמיות	3 (6, 17, קבוצת הפאנצר I)	4	קבוצת הפאנצר I (שוות ערך לארמיה)	מספרי הארמיות: 5, 6, 12, 26	
סך כל הקורפוסים		20		16 ב-4 ארמיות ו-4 קורפוסים עצמאיים	
קורפוס חי"ר		12		כולל קורפוס אחד (2 דיוויזיות) של פרשים	
קורפוסים ממוכנים	3 (III, XLVIII, XIV)	8		מספרי הקורפוסים: 4, 8, 9, 15, 16, 19, 24, 22	
סך כל הדיוויזיות	32.5	30 ⁵⁹	בסך הכול היו בקבוצת הארמיות דרום 41.5 דיוויזיות. 9 מהן (כולן חי"ר) היו בארמיה 11 שפעלה משטח רומניה		
דיוויזיות חי"ר/קל/הררי/פרשים/צנחנים	22	35		32 דיוויזיות חי"ר, 2 דיוויזיות פרשים, דיוויזיית צנחנים (שכונתה קורפוס צנחנים)	
דיוויזיות ממוכנות/ממונעות	3.5	8	חצי הדיוויזיה היא החטיבה הממוכנת Leibstandarte SS Adolf (Hitler)		
דיוויזיות שריון	5	16	מס' 9, 11, 13, 14, 16		
דיוויזיות אבטחה	2		אין נתונים		
כוח אדם	797 אלף	907 אלף ³¹			
טנקים	כ-730	5,465	1. מהם כ-675 חמושים בתותחים ועוד כ-100 תותחי סער/משחיתים טנקים, ככל הנראה כולם בארמיה 17	מהם 4,545 שמישים וחמושים בתותחים	
מטוסים	כ-600 (הצי האווירי מס' 4)	כ-2,000	כמחציתם ברומניה	מתוכם כ-1,700 שמישים	
תותחים ומרגמות	כ-10,500	כ-17 אלף	כולל מרגמות ותותחי נ"ט, אך ללא נ"מ	כ-5,500 תותחי שדה, בינוניים וכבדים, 2,270 תותחי נ"ט 45 מ"מ, כ-7,000 מרגמות (מהן כ-4,500 בקוטר 50 מ"מ), כ-2,200 תותחי נ"מ	
כלי רכב	אין נתונים	כ-49 אלף		מהם כ-34,500 משאיות	
טרקטורים וגוררים	אין נתונים	כ-8,100			
סוסים	אין נתונים	כ-75 אלף			

טבלה 5: המכנה של קבוצת הפאנצר I בפקודו של גנרל-אוברסט אוולד פון קלייסט

קורפוסים	דיוויזיות
ממוכן XIV	ויקינג - ממוכנת (של ה-SS) 9 ו-16 שריון
ממוכן III	14 שריון ו-44 חי"ר 298
(רגיל/חי"ר) XXIX	111 חי"ר ו-299 שריון
ממוכן XLVIII	11 שריון ו-57 חי"ר 75
העתודות של קבוצת הפאנצר	16 ו-25 ממוכנות 13 שריון חטיבה ממוכנת עצמאית LSSAH (של ה-SS)

כוחות השריון היריבים

בסך הכול כללה קבוצת הפאנצר I 728 טנקים, מהם 674 טנקים מצויידים בתותחים.

טבלה 6: המבנה והעוצמה של הקורפוסים הממוכנים של החזית הדרום-מערבית (בסוגריים: מספר הטנקיים החדשים מדגם KV ו-T-34)

מספרו של הקורפוס (בסוגריים: כפיפות)	מפקד	דיוויזיות כפופות	סה"כ טנקים
4 (ארמיה 6)	וולסוב	32,8 - שריון 81 - ממונעת	1,000-900 (416)
8 (ארמיה 26)	ריאבישב	34,12 - שריון 7 - ממונעת	858 (171)
9 (ארמיה 5)	רוקוסובסקי	35,20 - שריון 131 - ממונעת	300
15 (חזית)	קרפזו	37,10 - שריון 212 - ממונעת	733 (131)
19 (חזית)	פקלנקו	43,40 - שריון 213 - ממונעת	450 (11)
16 (ארמיה 12)	סוקולוב	39,15 - שריון 240 - ממונעת	478 (76)
22 (ארמיה 5)	קונדרוסב	41,19 - שריון 215 - ממונעת	707 (31)
24 (חזית)	צ'יסטיאקוב	49,45 - שריון 216 - ממונעת	178

בסך הכול עמדו לרשות החזית הדרום-מערבית כ-4,500 טנקים, מהם 4,450 טנקים שמישים וחמושים בתותחים ועוד כ-1,700 תותחים ומרגמות.

מרחב הלחימה במערב אוקראינה - השטח

מרחב הלחימה במערב אוקראינה נמצא מדרום לאגן של נהר הפריפיאט, והוא נחלק לשני חלקים לא שווים: החלק הראשון - מהעיר לובלין (בפולין) בצפון ועד הרי הקרפטים (כ-300 ק"מ) והחלק השני דרומה משם עד לשפך הדנובה לים השחור (כ-500 ק"מ).

לסקירה שכאן חשוב במיוחד החלק הצפוני, ובמיוחד חלקו הצפוני יותר - הגזרה שבין ולודבה (Vlodava - כיום עיר במזרח פולין, על הגבול עם אוקראינה) לקריסטינופול (Krystynopol - כיום עיר במערב אוקראינה שנקראת צ'רבונוגראד). אורך הגזרה הזאת: 140 ק"מ.

במרחב הזה עובר הכביש העיקרי מלובלין לקייב (דרך רובנו וז'יטומיר) שאותו כינו הגרמנים Panzerstrasse³² (דרך השריון) וכן ציר עוקף דרומי מלובומל (Luboml) לדובנו ומזרחה. על שני

הצירים האלה התפתח קרב השריון שיתואר בהמשך. שני הצירים הנ"ל חוצים נהרות ונחלים רבים הזורמים בכיוון כללי מצפון לדרום ושהם בבחינת מכשול לכל תוקף שנע ממערב למזרח ולהפך. נוסף על כך משובץ השטח חורשות, שדות מעובדים ושטחי בר. מספר היישובים בו קטן יחסית, והם ברובם קטנים.

הנחלים והנהרות ואגניהם הביצתיים הקשו מאוד על השריון הסובייטי, שאנשיו לא הכירו את השטח ופעמים רבות נאלצו לרדת מהדרכים בשל תקיפות אוויר גרמניות - לעיתים ישירות לביצות, שם שקעו טנקים לא מעטים וננטשו עוד לפני הקרב.

תוכנית המערכה של החזית הדרום-מערבית

מפקדת הפיקוד המרחבי של קייב העריכה (בטעות - כפי שהתברר לאחר מעשה) שהמאמץ העיקרי בגזרתה יהיה מלבוב לקייב בציר מסילת הברזל הראשית. היא התעלמה לחלוטין מהאפשרות שהמאמץ העיקרי של הגרמנים יהיה לאורך הכביש הראשי מלובלין לקייב.³³

ברוח החשיבה הצבאית השלטת גיבש לעצמו הפיקוד המרחבי של קייב את הנחות היסוד הבאות:

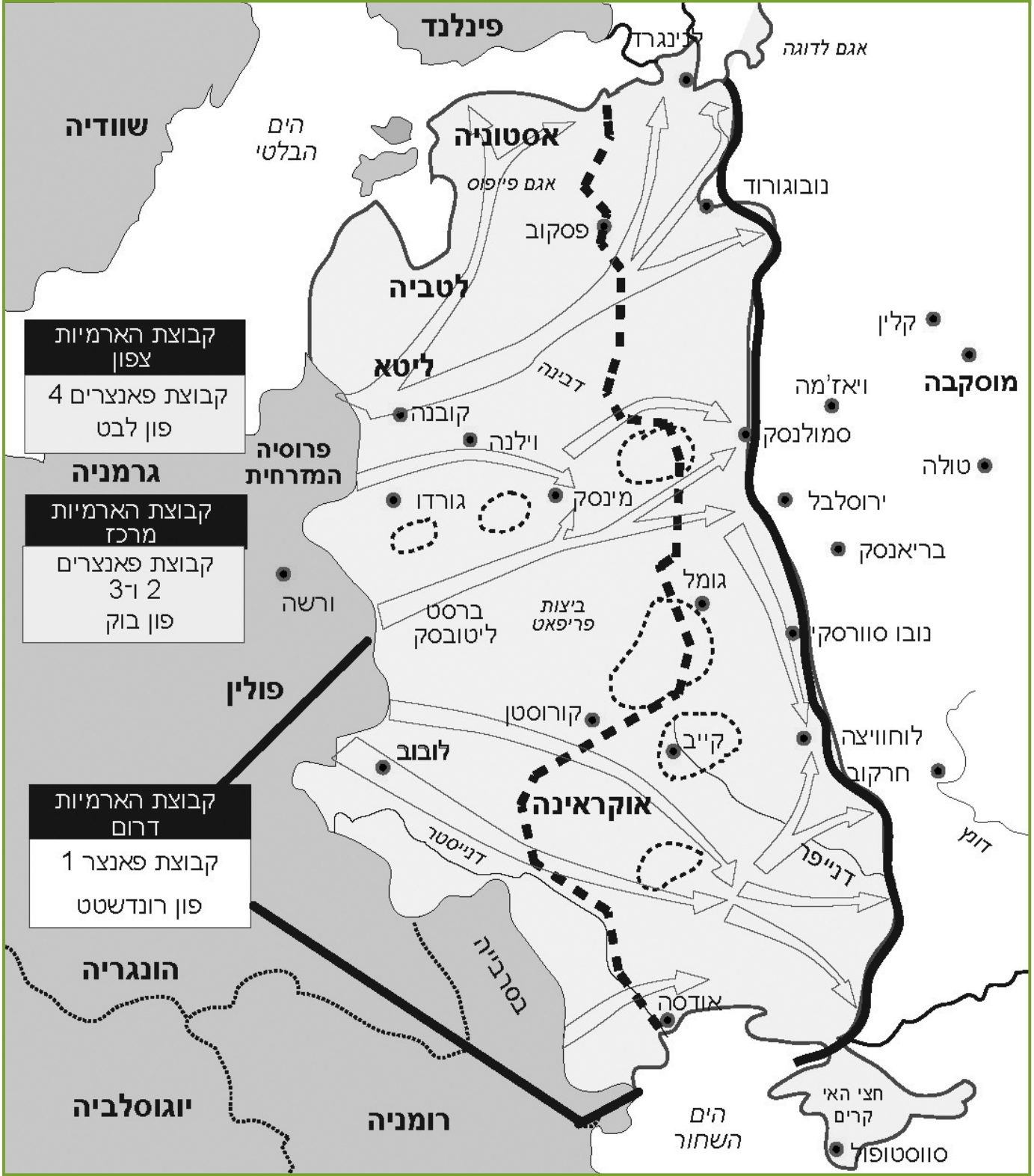
- תהיה התרעה מוקדמת של שבוע-שבועיים לפחות.
- ההתרעה תנוצל לגיוס מילואים, ובמהלכו יושלמו מצבת כוח האדם ותקני הציוד בעוצבות הפיקוד.
- אם אכן יחלו מעשי האיבה במהלך פרק הזמן הזה, האויב לא יהיה מגויס וערוך במלואו ויפעיל רק את הצבא הסדיר ("צבא הפלישה") הפרוס באזורי הגבול, כלומר לא יתקוף במלוא העוצמה. מול כוח כזה הסד"כ הזמין של הפיקוד יספיק בהחלט. על בסיס הנחות היסוד האלה גובשה התוכנית שלהלן:
- כוחות הדרג הראשון יספיקו להיערך במוצבים ובשטחים המתוכננים לפני פרוץ המלחמה (ולכן התכנון לא הביא בחשבון שהכוחות יאלצו לפרוץ לעצמם דרך אל מערכי החירום וכן לא תוכננו שום קווי עומק או קווי ביניים שבהם עלולות להיות היתקלויות עם כוחות אויב חודרים).
- הקורפוסים הממוכנים יהיו מסוגלים להנחית מהלומות נגד מכריעות (אך לא ידוע על שום תוכנית מוקדמת להנחת מהלומות נגד מעבר להתייחסות הכללית: לא צוינו קווי התחלה וקווי משימות, לא תוכנן סיוע אש, לא נקבע מי יאבטח את קווי הפריסה וכד').

במילים אחרות, התוכנית התייחסה רק למצב שבו כוחות הקו הראשון מספיקים להיערך לפי התוכנית, משלימים את המצבות ומסוגלים לבלום את האויב על בסיס מערכיהם, ואילו כוחות הדרג השני מגיעים ומנחיתים מהלומות נגד.

כל הנחות היסוד התבדו כבר ביום הראשון למלחמה, וכתוצאה מכך הפכו כל התוכניות ללא רלוונטיות - מה שאילץ את הכוחות ואת המפקדים בכל הרמות לאלתר פתרונות במהלך הלחימה. אבל הכוחות והמפקדים לא תירגלו אלתורים והתקשו מאוד להוציאם אל הפועל.

את המאמץ העיקרי שלהם תכננו הגרמנים לעשות בגזרה הצפונית באמצעות קבוצת הפאנצר I. בעקבותיה אמורה הייתה לנוע ארמיית

 ההתקפות הגרמניות העיקריות
 קו סטלין
 כיסי כיתור רוסיים עיקריים
 קו החזית ב-1 בספטמבר 1941

השדה 6. את האגף הצפוני של המאמץ העיקרי איבטחו ביצות הפריפריאט. מול המאמץ העיקרי של הגרמנים ניצבה ארמיה 5 הסובייטית. על ארמיה 17 הגרמנית הוטל לתמוך מדרום במאמץ העיקרי באמצעות התקפה לעבר בליטת לבוב מול ארמיות 6 ו-26 הסובייטיות.

יש לציין שהמאמץ הגרמני המשני יצא לדרך שבוע לאחר פרוץ המלחמה. המאמץ הזה - שהוטל על ארמיית השדה 11 ועל כוחות רומניים - יצא משטח רומניה וכוון לעבר מולדובה (בסרביה), שם הייתה ערוכה ארמיה 9 הסובייטית שהייתה כפופה לפיקוד המרחבי של אודסה. הפיקוד הזה הפך עם פרוץ המלחמה לחזית הדרומית.

מהלכי הפתיחה

המתקפה הגרמנית נפתחה בהתאם לתוכנית: בשעות הבוקר המוקדמות של יום א', 22 ביוני 1941, פתחו הגרמנים בהרעשה ארטילרית ובמטסי תקיפה נגד מטרות לאורך הגבול עם בריה"מ וכן על ערים ועל יעדים אחרים בעומק. כמעט במקביל החלה המתקפה הקרקעית. בגזרת המאמץ העיקרי הובילה קבוצת הפאנצר I ובה הקורפוס הממוכן III (שתקף בציר לובלין-לוצק-רובנו-קייב) וקורפוס XLVIII (בציר לובב-סוקל-דובנו). את שני הקורפוסים האלה תיגברו כמה דיוויזיות חי"ר מארמיה 6. כוחותיה העיקריים

שני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הממונעים (הדיוויזיות המשוריינות, הממוכנות והממונעות) - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים

של ארמיה 6 המתינו בשלב הראשון ממערב לגבול והיו בכוננות להיכנס פנימה כאשר מצב הצירים יאפשר זאת.

מדרום לארמיית השדה 6 וקבוצת הפאנצר I תקפה ארמיית השדה 17 שפעלה ללא שריון (עמדו לרשותה שני גדודים של תותחי סער ומשחיתי טנקים, כ-100 כלים, אך לא ברור מתי אלה הופעלו).

בגזרת המאמץ הצפוני נפרץ קו המגע הקדמי במהירות באמצעות דיוויזיות החי"ר, ולקראת הצהריים החלו הגרמנים להזרים פנימה את דיוויזיות השריון מס' 14 (לעבר לוצק) ומס' 11 (לעבר דובנו). לעומת זאת, ארמיה 17 נתקלה מיד בהתנגדות עיקשת, והתקדמותה הייתה איטית ובחלק מהקטעים כוחותיה נבלמו כליל ואף נהדפו לאחור. היו לכך כמה סיבות:

- בבליטת לבוב הוקמו ואוישו כמה אזורים מבוצרים. הביצורים היו "מכפילי כוח" למגינים.
- בקרבת הקו הקדמי היו ערוכות עוצבות של הקורפוס הממוכן 4, אחד הטובים והחזקים בצבא האדום. ארמיה 6 הפעילה את כוחות הקורפוס הזה כמעט מיד עם פרוץ המלחמה כדי לתגבר את כוחות החי"ר ומשמר הגבול שבקו המגע הקדמי.
- הגרמנים תקפו ללא שריון.

במשך ששת הימים שלאחר מכן לא הצליחו הגרמנים להבקיע - ולו הבקעה טקטית אחת - את המערך הסובייטי באותה הגזרה. פרט לפריצות מקומיות בודדות בכמה קטעים היו הישגיהם בגזרה הזאת זניחים.

התגובה הסובייטית

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל, ואילו משם נשלחה לפנות בוקר הנחיה לא רלוונטית שישנה אפשרות ל"פרובוקציה" גרמנית, ולכן יש צורך לנהוג בזהירות ובאחריות. אפילו ההוראה הזאת הגיעה בדרך כלל לעוצבות וליחידות של הפיקוד - אם בכלל - לאחר שהגרמנים כבר פתחו באש. רק בלילה, כשעתיים לפני חצות שבין 22 ל-23 ביוני הגיעה למפקדת החזית פקודה מס' 3. נאמר בה, בין היתר:³⁴

החזית הדרום-מערבית תחזיק את קו הגבול עם הונגריה ותגן עליו. הארמיות 5 ו-6 ינחיתו מהלומות בכיוון כללי אל לובלין באמצעות חמישה קורפוסים ממוכנים לפחות ובאמצעות כל חיל האוויר של החזית. המטרה היא לכתר ולהשמיד את כוחות האויב התוקפים בחזית ולדימיר-וולינסקי-קריסטינופול. לקראת סופו של 24 ביוני על הכוחות לכבוש את אזור העיר לובלין ולאבטח את עצמם היטב בכיוון קרקוב.

אולם עוד לפני שהתקבלה פקודה מס' 3 נקטה מפקדת החזית כמה פעולות. קודם כול היא החלה להניע את עתודותיה, במיוחד אלה הממוכנות, אל החזית. במסגרת זו החלו לנוע כבר בצהרי היום הכוחות הבאים:

קורפוס 9 - מנובגורוד-וולינסקי לאזור לוצק-רובנו (מרחק של 100-150 ק"מ), קורפוס 19 - מאזור ז'יטומיר-ברדיצ'ב לאזור רובנו-דובנו (מרחק של 200-250 ק"מ), קורפוס 8 - מאזור דרוהוביץ' לאזור לבוב, וקורפוס 15 נדרש להיערך בעורף, בקרבת האזור שבו היה ערוך ממילא. קורפוס 22 פיצל את כוחותיו: דיוויזיה 41 נדרשה לנוע צפונה לאבטחת אזור התפר עם החזית המערבית (הביילורוסית), והדיוויזיות האחרות שלו נדרשו לנוע מאזור לוצק-רובנו מערבה לעבר ולדימיר-וולינסקי.

למעשה, חוץ מאשר בנוגע לקורפוס 8, תאמו פקודות החזית את רוח ההוראות של המטכ"ל: לרכז את מרב העצמה אל גזרת ההבקעה של קבוצת הפאנצר I.

אולם המטרה שנקבעה בפקודה מס' 3 הייתה בעיני מפקד החזית והרמ"ט שלו בלתי ריאלית בעליל, במיוחד בכל הנוגע ליעד הקרקעי וללוח הזמנים להשגתו. אבל פקודה היא פקודה, ואפילו הרמטכ"ל, שהגיע עוד באותו היום לחזית בהוראת סטלין, נאלץ לקבלה ולפעול לפיה, אף שהפקודה נכתבה שלא על דעתו, וחתימתו עליה באה בדיעבד בהוראת סטלין.

התקפת הנגד העיקרית - התוכנית וביצועה

לכאורה הייתה התוכנית שגיבשה מפקדת החזית פשוטה והגיונית: שלושה קורפוסים ממוכנים (4, 8 ו-15) מדרום-מערב ומדרום ושלושה קורפוסים (9, 19 ו-22) מצפון ומצפון-מזרח יבצעו התקפה

חי"ר סובייטי מסתער, אמצע ספטמבר 1941 | למרות תבוסות קשות נלחם הצבא האדום היטב ובעוז רוח ולא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם

דיוויזיה 19 נתקלה בדיוויזיית השריון הגרמנית 14, ודיוויזיה 215 נתקלה בדיוויזיית החי"ר הגרמנית 298. דיוויזיה 19 איבדה כ־150 טנקים ופסקה להיות כוח לוחם. שרידיה נסוגו לאחור. גם דיוויזיה 215 נבלמה ונסוגה.

- כאמור, ארמיה 6 הסובייטית הפעילה את מרבית כוחותיו של קורפוס ממוכן 4 (חוץ מאשר את דיוויזיית השריון 8) לעיבוי המערך מול מאמצי הפריצה של ארמיית שדה 17.

בימים שלאחר מכן (24-26 ביוני) הגיעו בהדרגה כוחות השריון מהעומק (קורפוסים 9 ו־19). אלה יחד עם הכוחות שכבר היו במרחב (קורפוס 15) נכנסו להיתקלויות ספורדיות עם הכוחות הגרמניים שהתקדמו מזרחה (דיוויזיות השריון 14 ו־13 מהקורפוס הממוכן III ודיוויזיות השריון 11 ובהמשך גם 16 מקורפוס XLVIII). בהיתקלויות האלה ספגו כוחות השריון הסובייטיים אבדות ונחלשו לקראת הקרב העיקרי. כוחות העתודה שהתקדמו מהעומק סבלו גם מתקיפות אוויר גרמניות. ואם לא די בכך, כלי רכב משוריינים רבים התקלקלו בדרך או נשאר ללא דלק (אספקת הדלק לא הגיעה), וצוותיהם נאלצו לנטוש אותם.

למרות כל הבעיות האלה הצליחה מפקדת החזית הדרום־מערבית לצבור לקראת 27 ביוני כוח משמעותי (אך קטן בהרבה מהתכנון)

מתכנסת באגפי "היתד" הגרמני שהלך והעמיק לתוך שטחה של בריה"מ. על פי התוכנית נועדו לסייע להתקפה הזאת הכוחות שכבר היו פרוסים בשטח וכן שלושה קורפוסים של חי"ר מעתודת החזית. אלה נועדו להגיע למרחב ולהיות הבסיס שעליו יישענו הכוחות התוקפים.

אולם הגרמנים לא המתינו עד שהחזית הדרום־מערבית תשלים לצבור כוח, אלא המשיכו להתקדם בהתמדה מזרחה וכבר בלילה שבין 22 ל־23 ביוני פתחו פרצה ברוחב של כ־50 ק"מ במערך הסובייטי, בעיקר בדרומה ובמרכזה של גזרת ארמיה 5 ובתפר בינה לבין ארמיה 6.

כתוצאה מכך נאלצו מפקדת החזית ומפקדות הארמיות בלית ברירה "לבזבז" את הכוח המשוריין שלהן חלקים־חלקים:

- מפקדת החזית הפעילה כוח מקורפוס ממוכן 15 (אזור ברודי) לעבר היישוב רדזחוב (23 ביוני). הכוח נתקל בשריון גרמני מדיוויזיה 11, ספג אבדות ונסוג.

- ב־24 ביוני, לאחר שהגרמנים כבשו את העיר ולדימיר־וולינסקי, הפעיל מפקד ארמיה 5 את קורפוס 22 (ליתר דיוק, שתי דיוויזיות שלו - 19 המשורינית ו־215 הממונעת) נגד המאמץ הגרמני באותה הגזרה. שתי הדיוויזיות הסובייטיות תקפו מצפון־מזרח:

להנחתת מהלומת־הנגד. הכוח הזה כלל את הקורפוסים הממוכנים 8 ו־15 ובהמשך גם את דיוויזיית השריון 8 (מהקורפוס הממוכן 4) שנועדו לתקוף מדרום ואת הקורפוסים הממוכנים 9 ו־19³⁵ (ליתר דיוק - רק את הדיוויזיות המשוריינות שלהם) שנועדו לתקוף מצפון. מתקפת־הנגד התחילה ב־27 ביוני והתנהלה באי־סדר וללא תיאום בין הקורפוסים ולעיתים אף בתוך הקורפוסים. עד כדי כך גדול היה אי־הסדר שכוחות תוקפים לא ידעו לעיתים על קיומם של כוחות שכנים.

ב־29 ביוני מיצתה את עצמה מתקפת־הנגד. מאחר שהכוחות התוקפים ספגו אבדות כבדות ולא השיגו תוצאות של ממש הורתה להם מפקדת החזית לנתק מגע ולסגת לעבר קו הגבול הישן. הפקודות לניתוק מגע היו מבוססות ונכונות גם משום שהגרמנים הטילו לקרב את הדרג השני של קבוצת הפאנצר I - הקורפוס הממוכן XIV שכלל את דיוויזיית השריון 9. הסכנה הייתה שהכוח הזה ינתק ויכתר את הכוחות הסובייטיים שהחזיקו מעמד בבליטת לבוב - ארמיה 6 וחלק מארמיה 26. לכן עוד באותו היום (29 ביוני) פקדה מפקדת החזית על שתיהן וכן על ארמיה 12³⁶ לסגת אל קו הגבול הישן³⁷ (את לבוב כבשו הגרמנים ללא קרב כבר למחרת, 30 ביוני). כוחות השריון ניהלו קרבות מאסף והשיהיה וכך איבטחו את הנסיגה ומנעו מדרך גרמני צמוד.

אין ספק שהכוח הסובייטי הענקי הופעל בצורה שלומיאלית, גמלונית ובלתי יעילה, ללא סיוע קרבי ומבצעי (סיור ומודיעין, אש ארטילרית, סיוע אווירי, תיאום ושיתוף פעולה עם כוחות שכנים, תחזוקה ופינוי וכד')

הפאנצר I. נראה שהפיקוד הסובייטי לא העריך נכון את כוונותיהם של הגרמנים וחשש בעיקר ממהלכי איגוף וכיתור "קצרים" - ממערב לקו הגבול הישן - והניח שהמאמץ העיקרי של הגרמנים יהיה לעבר קייב ומזרחה, לכיבוש אזורי התעשייה והמחצבים של אוקראינה. אולם כוונות הגרמנים היו שונות (לפחות באותו השלב): הם רצו לכתר את כל המערך הסובייטי שממערב לדנייפר ולסגור כיס ענקי באמצעות ארמיה 11 מדרום וארמיות 6 ו־17 וקבוצת הפאנצר I מצפון.

לפיכך הם עשו שלושה מהלכים במקביל:

- חלק מארמיית השדה 6 וקורפוס ממוכן III מקבוצת הפאנצר I נעו בדרך הישירה והקצרה לעבר הבירה קייב בציר רובנו-נובגורוד־וולניסקי-ז'יטומיר-קייב.
- חלק אחר מארמיית שדה 6 ושני הקורפוסים הממוכנים הנותרים של קבוצת הפאנצר I (XXIV ו־XLVIII) המשיכו בצירים מאוסטרוב לשפטובקה ומשם לדנייפר, ואילו ארמיה 17 המשיכה מדרום להם לכיוון דרום־מזרח.
- ב־2 ביולי פתחו ארמיה 11 וארמיות 3 ו־4 הרומניות במתקפה מרומניה.³⁹ כוונת מפקד קבוצת הארמיות דרום, רונדשטט, הייתה שהרומנים יכבשו את החוף הצפוני של הים השחור, ואילו ארמיה 11 תהיה הזרוע הדרומית של מהלך כיתור ענקי ממערב לדנייפר. כבר ביום הלחימה הראשון צלחו כוחותיה של ארמיית שדה 11 את הנהר פרוט והחלו להתקדם אל הדנייסטר. מפקד החזית הדרומית הסובייטית - גנרל טיולנייב - ביקש, וקיבל, אישור לסגת לקו הנהר דנייסטר. מאוחר יותר פקדה עליו ה"סטווקה"⁴⁰ לשוב לנהר הפרוט. לבסוף התייצב הקו בין שני הנהרות. ב־9 ביולי נע קו החזית מקורוסטן דרך ז'יטומיר, ברדיצ'ב, מערבית לוויניצה ועד האזור שבין הנהרות פרוט ודנייסטר במולדובה.

קרבות הגבול בין קבוצת הארמיות דרום לחזית הדרום־מערבית - סיכום

השאלה המרכזית שיש לשאול היא מה הייתה תרומתם של 4,500 הטנקים של החזית הדרום־מערבית, ובהם מאות טנקים חדישים (T-34 ו־KV).

אין ספק שהכוח הסובייטי הענקי הופעל בצורה שלומיאלית, גמלונית ובלתי יעילה, ללא סיוע קרבי ומבצעי (סיור ומודיעין, אש ארטילרית, סיוע אווירי, תיאום ושיתוף פעולה עם כוחות שכנים, תחזוקה ופינוי וכד'). אף שלחלק מגורמי הכישלון קיים הסבר אוביקטיבי ומשכנע, הרי שגם בתנאים ההם ניתן היה לפעול אחרת. הכישלון הוא הוכחה נוספת לחוסר המקצועיות של המפקדים שעמדו בראש הצבא האדום באותה העת.

אך למרות הכישלון הסובייטי החד־משמעי ברור שמהלומת־נגד באמצעות מסה כה גדולה של שריון האטה באופן משמעותי את השריון של קלייסט בדרכו לקייב⁴¹ ולנהר הדנייפר וייתכן שאף מנעה כיתור ענקי של הכוחות הסובייטיים שממערב לדנייפר.

במערכת הגבול של סוף יוני-תחילת יולי איבדו החזית הדרום־מערבית וארמיה 18⁴² של החזית הדרומית 241.5 אלף חיילים

(כולל 172.3 אלף הרוגים, שבויים ונעדרים), כ-4,400 טנקים, 5,800 תותחים ומרגמות ו-1,200 מטוסים.⁴³

גזרת השוליים - הצפון הרחוק

גם המרחב שמצפון ללנינגרד ולמפרץ הפיני של הים הבלטי לא נשאר שקט. מול המצר היבשתי של קרליה (בין המפרץ הפיני לימת לדוגה) הייתה ערוכה הארמיה הדרום-מערבית של צבא פינלנד, ובצידה הצפון-מזרחי של הימה נערכה ארמיית קארליה. צפונה משם, לאורך הגבול עם בריה"מ, היה ערוך קורפוס III הפיני (שתי דיוויזיות) ומצפונו - שני קורפוסים גרמניים: XXXVI (דיוויזיה 169 וצוות קרב "צפון" של ה-SS) וקורפוס הררי (שתי דיוויזיות הרריות) בפיקודו של גנרל דיטל. שלושת הקורפוסים היו כפופים למפקדת הארמיה "נורווגיה" שמפקדה היה גנרל-אוברסט ניקולאוס פון פלקנהורסט.

בעיני הגרמנים מדובר היה בזירה משנית, ועל הלחימה בה פיקדה המפקדה העליונה של הוורמאכט (OKW), ואילו לשאר החזיתות

"מחירו" של כל קילומטר על אדמת רוסיה היה יקר יותר לגרמנים במונחים של זמן ושל בלאי מאשר בכל כיבושיהם האחרים באירופה

נגד בריה"מ הייתה אחראית מפקדת צבא היבשה (OKH). היה בכך כדי ליצור חיכוכים ובעיות תיאום בין המפקדות והכוחות הלוחמים. בסך הכול היו במרחב הזה 257 אלף חיילים גרמניים ועוד 150 אלף חיילים פינים. מולם עמדו 426 אלף חיילים של הפיקוד הצבאי המרחבי של לנינגרד.⁴⁴

יש לציין שפינלנד לא הצטרפה למדינות הציר ולא חתמה על ברית צבאית עם גרמניה הנאצית. את שיתוף הפעולה ביניהן הגדירו שתי המדינות "אחוות נשק". הפינים נתנו לגרמנים חופש פעולה לתקוף את מרחב הנמל הסובייטי הצפוני החיוני מורמנסק⁴⁵ ואת מסילת הברזל בינו לבין מרכז בריה"מ (מוסקבה), ואילו הם ריכזו את מאמציהם בדרום-מזרח כדי להחזיר לעצמם את השטחים שאיבדו במלחמת החורף.⁴⁶

הפינים הכריזו מלחמה על בריה"מ ב-26 ביוני - לאחר שמטוסים סובייטיים תקפו יעדים בפינלנד.

הפינים פתחו במתקפה ב-30 ביוני לעבר העיר ויבורג (שאותה איבדו במלחמת החורף) ומשם פנו לעבר לנינגרד. למבואות לנינגרד הם הגיעו לקראת סוף אוגוסט. המאמץ השני שלהם היה, כאמור, מצפון-מזרח לימת לדוגה. הפינים השתלטו על המרחב שבין הימות לדוגה ואונגה (Onega) עד סוף אוקטובר 1941. לאחר מכן הם עברו להגנה לאורך כל קו המגע ולא הסכימו להמשיך להתקדם אל תוך בריה"מ - למרות כל ההפצרות והבקשות של הגרמנים.

הקורפוס הגרמני בפיקודו של דיטל פתח במתקפה לעבר מורמנסק ב-29 ביוני. הסובייטים נסוגו ונערכו לאורך נהר ושם הצליחו לבלום את הגרמנים בין 4 ל-10 ביולי.

הגרמנים חידשו את ניסיונם לכבוש את מורמנסק ב-8 בספטמבר, אך נבלמו שוב ובתום 10 ימים ויתרו על המשך מאמציהם. מאז ועד 1944 נותרה ללא שינוי החזית בצפון הרחוק.

מערכות הגבול - סיכום

ב-18 ימי המלחמה הראשונים זכה צבא גרמניה להישגים ללא תקדים:

- כוחות השריון הגרמניים התקדמו כ-600 ק"מ לעומק שטחה של בריה"מ וכבשו את בלרוס, את הרפובליקות הבלטיות ואת מערב אוקראינה.
- אבדות הצבא האדום הסתכמו בכ-750 אלף חיילים⁴⁷ - מהם קצת פחות מ-590 אלף שבויים והרוגים - יותר מ-10,000 טנקים (לפי נתון אחר⁴⁸ - 11,700 טנקים), כ-19 אלף תותחים ומרגמות וכ-4,000 מטוסים.⁴⁹
- לגרמנים היו - לפי רישומי היומנים של האלדר - 64,132 נפגעים (עד 6 ביולי)⁵⁰ ו-92,120 נפגעים (עד 13 ביולי). כן איבדו הגרמנים כ-500 טנקים (כ-14% ממצבת הפתיחה). אולם אל שמחת הניצחון החלו להתגנב גם נתונים או התרשמויות שהיה בהם כדי להדאיג את הגרמנים:
- הצבא האדום נלחם ובמקרים רבים נלחם היטב ובעוז רוח (אם כי היו גם מקרים של כניעות המוניות). יתר על כן, הצבא האדום לא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם.
- למרות ההתקדמות המהירה לא עמד הוורמאכט בלוחות הזמנים לעומת התכנון המקורי - במיוחד באוקראינה.
- בהתקדמותו המהירה התנתק השריון הגרמני מארמיות השדה ונאלץ להמתין להן כדי שהפער ייסגר. בכך הוענקה אתנחתא לצבא האדום.
- "מחירו" של כל קילומטר על אדמת רוסיה היה יקר יותר לגרמנים במונחים של זמן ושל בלאי מאשר בכל כיבושיהם האחרים באירופה.

בין מערכות הגבול לקרב על מוסקבה

קרב סמולנסק והוויכוח על המשך ההתקדמות מזרחה
לקראת הקרב על סמולנסק עמדו כוחותיה של החזית המערבית מוויטבסק בצפון, לאורך הדנייפר ועד מעט דרומית מגומל. הכוחות האלה כללו את מה שנותר מהארמיות המקוריות של החזית (4 ו-13) וחמש ארמיות עתודה (16, 19, 20, 21 ו-22). שתי ארמיות נוספות (24 ו-28) נערכו בעומק, ממזרח לסמולנסק. כל הארמיות האלה סבלו ממחסור חמור בשריון, בנשק נ"ט ונ"מ ובציוד תקשורת ונוסף על כך החליף הפיקוד העליון בתדירות גבוהה - לעיתים מדי יום - את מפקדי הארמיות האלה ורבים מעוזריהם. לארמיות האלה גם לא היה די זמן לנוהל קרב - ולו חפז - לתכנון, להוצאת פקודות, להיערכות מסודרת, ללימוד השטח ולהתבצרות מינימלית. אולם גם

אצל הגרמנים היו ליקויים. החמור שבהם היה בתחום המודיעין: הם לא ידעו על קיומן של הארמיות הסובייטיות האלה - שלא לדבר על אזורי היערכותן - עד שנתקלו בהן פיזית.

המשך ההתקדמות של הגרמנים הביא לסדרה של קרבות לא מתואמים אך מאוד אינטנסיביים באזור סמולנסק החל מתחילת יולי ועד אמצע ספטמבר. בקרבות האלה, לראשונה במלחמה, נבלמו הגרמנים לפרק זמן משמעותי.

קרב סמולנסק נמשך מ-10 ביולי 1941 (היום שבו צלחו כוחותיו של גודריאן (קבוצת הפאנצר II) את הדנייפר מצפון ומדרום למוגילב וכיתרו חלק מכוחותיה של ארמיה 13 בעיר) ועד 10 בספטמבר (היום שבו הוציא הרמטכ"ל החדש-תיק של הצבא האדום, שפושניקוב, הוראה לכוחות החזית המערבית לחדול מההתקפות לפריצת טבעת הכיתור ממזרח לסמולנסק ולעבור למגננה).

לקרב זה היו - לדעת מרבית ההיסטוריונים - השלכות מרחיקות על "ברברוסה". כאמור, ב-10 ביולי צלחו כוחותיו של גודריאן את הדנייפר והחלו להתקדם צפון-מזרחה ומזרחה לעבר סמולנסק. הכוח המוביל היה קורפוס ממוכן ובראשו דיוויזיה ממוכנת 19 ואחריה דיוויזיות השריון 17 ו-18. מצפון-מערב נעה לנקודת החבירה המתוכננת ממזרח לסמולנסק קבוצת הפאנצר III של הות (קורפוס ממוכן XXXIX ובראשו דיוויזיית השריון 20 ואחריה דיוויזיה ממוכנת 20 ודיוויזיית השריון 7). הכוח הזה נע יותר לאט בעיקר בגלל תנאי השטח (ביצות) אך גם בגלל ההתנגדות של הצבא האדום.

תוצאות המערכה על קייב היו שואה לצבא האדום: ארבע ארמיות סובייטיות שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסדר

ב-15 ביולי נכנסו כוחותיו של גודריאן לסמולנסק, אך הגרמנים היו עדיין רחוקים מסגירתה של טבעת הכיתור. כוחותיהם של גודריאן (דיוויזיית השריון 17) ושל הות (הדיוויזיה הממוכנת 20) חברו רק ב-26 ביולי ולכאורה סגרו את טבעת הכיתור. אולם בפועל המשיכו הכוחות "המכותרים" להסתנן מזרחה, שכן ארמיה 16 (רוקסובסקי) הצליחה לשמור שצוואר הבקבוק מזרחה יישאר פתוח - לפחות בלילות. "כיס" סמולנסק נסגר סופית רק ב-5 באוגוסט, ובשבי נפלו כ-100 אלף חיילים סובייטים.

בסך הכול הטיל הצבא האדום למערכה כ-580 אלף חיילים במסגרת ארבע חזיתות. אבודותיו היו כ-470 אלף חיילים (מהם כ-310 אלף הרוגים, שבוים ונעדרים).

באותו השלב, כאשר הגרמנים נתקעו במרכז החזית, וגם בדרום ובצפון הואטה התקדמותם או אף נבלמה בגלל מחסור בכוחות, צפו ועלו על פני השטח הבעיות שעד אז טיאתאו הגרמנים מתחת לשטיח:⁵¹

● **קצב ההתקדמות** של השריון לעומת החי"ר גרם לכך שכוחות סובייטיים משמעותיים נשארו בעומק השטח ופגעו בשיירות

אספקה. הכוחות הסובייטיים האלה היו הגרעינים שסביבם קמו מאוחר יותר צבאות הפרטיזנים.

● **בעיות תחזוקה.** כלי הרכב הגרמניים - הרכים והמשוריינים - סבלו מבלאי מוגבר בגלל המרחקים הגדולים, מצב הדרכים ופגעי מזג האוויר. כתוצאה מכך סבלו הכוחות הגרמניים מקשיי הספקה. לרוע מזלם הם התקשו לנצל את מסילות הברזל הסובייטיות, שכן אלה היו ברוחב שונה ממסילות הברזל בשאר מדינות אירופה. בגלל הבלאי המואץ נזקקו הכוחות הגרמניים לחלקי חילוף רבים, אך התעשייה בגרמניה התקשתה לענות על הביקושים. הפגיעה העיקרית הייתה בטנקים שנוזקו לתחלופה גבוהה של מנועים - ואלה לא היו בנמצא. על טנקים חדשים להחלפת אלה שהושמדו לא דובר כלל.

● **לחימת הצבא האדום.** על אף התבוסות הקשות והאבדות חסרות התקדים המשיך הצבא האדום להילחם בעוז רוח. בשום מקום אחר באירופה לא נתקלו הגרמנים בלחימה כה נחושה ובנכונות כזאת להקרבה עצמית.

● **אבדות הגרמנים.** אף שאבדות הגרמנים היו נמוכות לאין שיעור מאבדות הצבא האדום, הם התקשו להשלימם.

● **הקביעה הסופית של היעד המערכתי.** בתחילת "ברברוסה" קבע היטלר שהיעד המערכתי הראשון במעלה הוא לנינגרד, וכי מוסקבה היא בעדיפות שנייה בלבד. לקביעה הזאת של היטלר התנגדו רבים בצמרת הצבא - ובעיקר מקרב המפקדים בשטח - שראו במוסקבה את היעד הראשון במעלה בשל חשיבותה ומרכזיותה ובשל ההערכה שהסובייטים יטילו את כל כוחותיהם להגנתה - מהלך שייצור הזדמנות לוורמאכט להשמיד סופית את הצבא האדום. אולם בסופו של דבר האמינו הן היטלר והן הגנרלים שלו שהצבא האדום יתפורר במהירות, ולכן ניתן יהיה להשיג אל כל היעדים כמעט בו זמנית. כאשר הוורמאכט נבלם בכל הגזרות, הוצפה הבעיה במלוא עוזה.

אחרי ויכוחים ודיונים רבים גברה דעתו של היטלר, והוא הוציא את הוראה 33 (ב-19 ביולי ושוב ב-23 ביולי עם תוספת) ואת הוראה 34 (ב-30 ביולי). להלן עיקרי ההוראות:

● קבוצת הארמיות צפון תתקדם אל לנינגרד ותחבור לפינים ממזרחה. לשם כך היא תתוגבר כדי לחזקה - בעיקר כדי לאבטחה ממזרח ומדרום - באמצעות קבוצת הפאנצר III (הות).

● קבוצת הארמיות דרום תתקדם מזרחה, תצלח את הדנייפר מדרום לקייב ותתקדם צפון-מזרחה - באמצעות קבוצת הפאנצר I - כדי לחבור לקבוצת הפאנצר II (מקבוצת הארמיות מרכז). המטרה: כיתור והשמדה של הכוחות הסובייטיים באזור קייב ופתיחת הדרך למזרח אוקראינה ומשם אל הנפט שבקווקז.

● קבוצת הארמיות מרכז תעביר את כוחותיה הניידים (קבוצות השריון II ו-III) כפי שנקבע ותתקדם לעבר מוסקבה באמצעות עוצבות החי"ר בלבד (ארמיות 2, 4 ו-9) או תעבור למגננה.

למרות כל ניסיונות השכנוע שנמשכו יותר משלושה שבועות⁵² נשאר היטלר איתן בדעתו, וב-25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצר II פקודה לנוע דרומה מהמערכים שתפסה אחרי תבוסת הכוחות הסובייטיים באזור גומל.

המערכה על לנינגרד

לאחר שקבוצת הפאנצר IV התייצבה על קו סטלין לאורך הגבול הישן של בריה"מ עם המדינות הבלטיות, נראה היה כי הדרך ללנינגרד (היעד המערכתי) פנויה: החזית הצפון-מערבית התפוררה לכאורה, ודבר, חוץ מאשר מרחק - כך נדמה היה - לא הפריד בין הטנקים של הפנר לבין העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה בבריה"מ.

הכוחות המובסים של החזית הצפון-מערבית נסוגו מזרחה (לעבר קו סטריה-רוסה ודרומה) וצפונה לאסטוניה. בנסיבות האלה הוטלה הגנת העיר על הפיקוד הצבאי-מרחבי של לנינגרד שהפך לחזית הצפונית ב-23 ביוני.⁵³

ב-10 ביולי פתחו הגרמנים במתקפה מקו הגבול הישן (קו הביצורים שהתבסס על הנהר וליקיה [Velikaya]) היישר לעבר לנינגרד. את המתקפה ניהלה קבוצת הפאנצר IV (הקורפוסים XLI ו-LVI), ואילו ארמיות השדה אמורות היו לאבטח את אגפי השריון מצפון-מערב (ארמיה 18) ומדרום (ארמיה 16).

היחס בין הכוחות למרחב ויחסי הכוחות במרחב, תנאי השטח ומזג האוויר, בעיות התחזוקה והצרכים בגזרות האחרות מנעו מהגרמנים לכבוש את לנינגרד, העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ

מרחב הלחימה

את מרחב הלחימה תחמו מצפון מפרץ פינלנד ואגן הנהר ניבה (Neva) (הזורם ממזרח ימת לדוגה) למערב (אל מפרץ פינלנד); מדרום - נהר נרווה, האגמים צ'וד ופסקוב⁵⁴ והנהר וליקיה (שעל גדותיו שוכנים היישובים פסקוב, אוסטרוב ואופוצ'קה); מדרום - קו אופוצ'קה-חולם; ממזרח - הנהר לוואט (Lovat) מחולם דרך העיר סטריה-רוסה (Staraya Russa), אגם אילמן, העיר הרוסית העתיקה נובגורוד וממנה לאורך הנהר וולחוב לימת לדוגה.

הקרקע היא קשת עבירות: חולית ומיוערת. החולות הופכים לביצות בעונת הגשמים ועם רדת השלג הראשון. לכן במרבית המקרים התנועה אפשרית רק לאורך הדרכים הקיימות וגם זאת - בחלק מן המקרים - רק באמצעות רכב זחלילי.

במרחב הזה היו שני צירים אופרטיביים:

- העיקרי - לעבר לנינגרד (היעד המערכתי).
- המשני - מזרחה, לעבר גבעות ולדאי - אמור היה בתוכנית של הגרמנים לשמש לניתוק היעד המערכתי מזירת הלחימה המרכזית ולסייע ליצור רצף בין קבוצת ארמיות צפון ומרכז.

הקו הטבעי הקרוב ביותר לגבול הישן, שבו ניתן היה לנסות לבלום את הגרמנים, היה הנהר לוגה הזורם מדרום-מזרח לצפון-מערב ונשפך אל מפרץ פינלנד במרחק של כ-100 ק"מ בלבד מלנינגרד. כבר ב-25 ביוני הורה מפקד הפיקוד להתחיל בהכשרת הקו הזה,⁵⁵ וב-4 ביולי קיבלה ההוראה הזאת את אישור הסטווקה. הרמטכ"ל ז'קוב

אף הורה למפקד החזית הצפונית לאייש את הקו.

שלב הלחימה הראשון: 10 ביולי-7 באוגוסט - ההגנה על המבואות המרוחקים

ב-10 ביולי, ביום שבו פתחו הגרמנים במתקפתם לעבר לנינגרד, החליטה הסטווקה להקים את מפקדת הזירה הצפון-מערבית בפיקודו של אחד מאנשיה, מרשל קלימנט וורושילוב. מפקדת הזירה איחדה תחת פיקודה את החזיתות הצפונית והצפון-מערבית והן את הציים הבלטי והצפוני של חיל הים הסובייטי.

התוכנית של הגרמנים

כאמור, הגרמנים התכוונו לכבוש את לנינגרד באמצעות קבוצת הפאנצר IV, ועל ארמיות השדה הוטל לאבטח את אגפיה של קבוצת הפאנצר. על ארמיה 18 הוטל גם להשלים את כיבוש אסטוניה, לרבות הנמל טאלין, ולנוע ממזרח לאגמים צ'וד ופסקוב, דרך מצר נרווה לעבר לנינגרד מכיוון דרום-מערב. על ארמיה 16 הוטל לייצב קו לאורך הנהר לופאט וליצור רצף קרקעי עם קבוצת הארמיות מרכז שמדרום.

קבוצת הפאנצר IV התקדמה בשני ראשי חץ:

- קורפוס XLI נע ממערב (ובעקבותיו קורפוס XXXVIII של ארמיה 18) לעבר קינגיספ שבחלק המערבי של הקו הסובייטי.
- קורפוס LVI בסיוע קורפוס I (מארמיה 18) נע דרומית-מערבית לקורפוס XLI - לעבר נובגורוד.

אחרי שלושה ימי התקדמות - כמעט ללא כל התנגדות - הגיע קורפוס XLI אל קו ההגנה הסובייטי מדרום לקינגיספ (13 ביולי) ואף כבש כמה ראשי גשר קטנים מעברו האחר של הנהר. אולם שם נתקל הקורפוס באופן בלתי צפוי בהתנגדות סובייטית עיקשת שעליה לא הצליח להתגבר במשך ששת הימים שלאחר מכן. הקורפוס הנוסף (LVI) לא יכול היה לסייע שכן ב-13 ליולי נבלמה דיוויזיית השריון 8 שלו ליד העיירה סולטסי (Soltzy) בעקבות מהלומת-נגד שהנחית עליה גנרל וטוטין - ראש אגף המבצעים במטכ"ל שנשלח בהוראת סטלין לסייע למפקד החזית הצפונית (פורמלית הוא מונה לראש המטה של מפקד החזית הצפונית). מהלומת-הנגד נחלה הצלחה (אם כי זמנית בלבד): הכוחות הסובייטיים הצליחו לכתר את דיוויזיית השריון 8 במשך ארבעה ימים. זו נחלצה רק בסיועם של כוחות אחרים שאותם נאלץ מפקד קבוצת הארמיות צפון להוציא מגזרות קינגיספ ולוגה.

אחרי שהגרמנים התגברו על המשבר, כבש קורפוס I את הכפר שימסק (ממערב לאגם אילמן) ודחק את כוחותיה של החזית הצפון-מערבית (ארמיות 27 ו-11) אל הקו של הנהר לוואט.

ב-6 באוגוסט כבשו כוחותיה של ארמיית שדה 16 את היישובים סטריה רוסה וחולם שעל הלופאט ובכך ייצבו קו מגע מול החזית הצפון-מערבית הסובייטית.

באותו השלב (6-7 באוגוסט) תיגברה הסטווקה את מפקדת הזירה בשתי ארמיות נוספות - 48, שנערכה מצפון לאגם אילמן, ו-34, שתיגברה את הכוחות שבקו הנהר לוואט.

בכך תם, למעשה, השלב הראשון של ההגנה על לנינגרד. בסיומו הגיעו הגרמנים לקווי הנהרות לופאט ומזרח ולוגה בצפון. עם זאת,

טבלה 6: היערכות הכוחות היריבים - החזית הדרום-מערבית (בוז'וני) מול קבוצת הארמיות דרום (רונדשט) בין סוף יולי לתחילת ספטמבר

גזרה	הסובייטים	הגרמנים
אזור קייב	ארמיות 5 (מצפון לעיר) ו-37 (בעיר ומדרומה)	ארמיית שדה 6
מקייב דרומה עד קרמנצ'וג	ארמיות 26 ו-38	ארמיית שדה 17
דנייפרופטרובסק	ארמיות 6 (דנייפרופטרובסק) ו-12 (זפורוז'יה)	קבוצת הפאנצר I
מניקופול ועד הים השחור	ארמיות 9 ו-18	ארמיית שדה 11 (גרמנית), ארמיה 3 (רומנית)
אזור אודסה	ארמיית החוף	ארמיה רומנית

אחרי כחודש של לחימה בלתי פוסקת והתקדמות של 120 ק"מ (בהשוואה ל-450 ק"מ במשך שלושת השבועות הראשונים) נותרו עד לנינגרד עוד יותר מ-100 ק"מ. יש ליכור את ההוראות 33 (והתוספת אליה) ו-34, שהכפיפו זמנית את קבוצת הפאנצר III לקבוצת הארמיות צפון על מנת לסייע לה במאמצה לכבוש את לנינגרד ולחבור אל הפינים.

שלב הלחימה השני: 7 באוגוסט-9 בספטמבר - ההגנה על המבואות הקרובים

אחרי תגבור והיערכות מחדש (כזכור הורה היטלר להכפיף את קבוצת הפאנצר III לקבוצת הארמיות צפון) יכולה הייתה קבוצת הארמיות צפון לחדש את מתקפתה לעבר לנינגרד. התוכנית של הגרמנים הייתה כדלקמן:

את המאמץ העיקרי - בציר הישיר אל העיר - אמורה הייתה להוביל קבוצת הפאנצר IV שתוגברה בקורפוס חי"ר מארמיות 18 ו-16. התוכנית הייתה לפצל את התנועה על הציר הזה לשלושה צירי משנה: צפון-מערבי, מרכזי (לוגה) ודרומי - לנובגורוד וצפונה במטרה לאגוף את לנינגרד ממזרח ולנתק את מסילת הברזל למוסקבה.

באגפים:

- על כוחותיה האחרים של ארמיה 18 הוטל להשלים את כיבושה של אסטוניה, לחצות את הנהר נרווה ולתגבר את מאמציו של הפנר (קבוצת הפאנצר IV).
- ארמיה 16 הייתה אמורה להשמיד את הארמיות הסובייטיות 11, 27, 34 ו-22 (זו האחרונה השתייכה לחזית המערבית ונערכה בגזרה המרכזית של החזית) ולנתק את הקשר היבשתי בין לנינגרד ללב המדינה.

איגודי הכוחות:

- המאמץ הצפון-מערבי - הקורפוס הממוכן XLI וקורפוס החי"ר

XXXVIII

- המאמץ לעבר לוגה - הקורפוס הממוכן LVI. דיוויזיית השריון 8 שלו הושארה בעתודה בכוננות לסייע לקורפוס XLI.
- המאמץ לנובגורוד - קורפוס החי"ר I ו-XXVIII. מולם עמדו כוחות סובייטיים שאורגנו בחופזה: הפיקוד הסובייטי תיכנן להנחית מהלומה מקדימה על הגרמנים ב-12 באוגוסט באמצעות הארמיות 11, 27, 34 ו-48 - כל אחת בגזרתה. אולם היו אלה הגרמנים שתקפו ראשונים.
- ב-8 באוגוסט תקפו הקורפוסים XLI ו-XXXVIII - כמתוכנן - ובתוך שלושה ימי לחימה הבקיעו את המערכים הסובייטיים. ב-14 באוגוסט הם התפצלו: השריון נע מזרחה לעבר צומת חיוני בעיר גצ'ינה (Gatchina), ואילו החי"ר נע לכיבוש קינגיספ. זו האחרונה נכבשה ב-17 באוגוסט, ואילו גצ'ינה נכבשה ב-21 באוגוסט.
- ב-10 באוגוסט תקפו קורפוס LVI במרכזו והקורפוסים I ו-XXVIII בדרום. במקביל תקפו ארמיה 16, ובעיקר קורפוס X שלה, את המערך הסובייטי על קו הלופאט.

למרות זאת נפתחה המתקפה הסובייטית כמתוכנן ב-12 באוגוסט ובימים הראשונים נחלה הצלחה: ארמיה 34 התקדמה יפה, הגיעה למסילת ברזל דנו-סטריה רוסה ואיגפה בכך את קורפוס X שנע מזרחה. כמו כן איים מהלכה זה לפגוע בעורפו של איגוד הכוחות שנע לנובגורוד (קורפוס החי"ר I ו-XXVIII).

המתקפה הסובייטית אילצה את פילדמרשל פון לב להסיט את קורפוס LVI מהתקפתו לעבר לוגה ולהפנותו נגד ארמיה 34 הסובייטית. הקורפוס הפעיל לשם כך שתי דיוויזיות - SS "גולגולת" ופאנצר 3. ב-14 באוגוסט כבשו כוחות הקורפוס את דנו ובכך הסירו את האיום מעל הקורפוסים X, I ו-XXVIII. שני האחרונים המשיכו בהתקדמותם וכבשו את נובגורוד ב-16 באוגוסט.

נוסף על כך החליט הפיקוד של קבוצת הארמיות צפון להסיר סופית את האיום מדרום ומדרום-מזרח וליצור רצף קרקעי עם קבוצת הארמיות מרכז. לשם כך הפעיל פון לב את ארמיה 16 (קורפוסים II ו-X) שאותה תיגבר גם בקורפוס הממוכן LVI של מנשטיין ובקורפוס הממוכן LVII (מקבוצת הפאנצר III) אשר תקפה מדרום לאגם אילצן מזרחה ודרום-מזרחה, כבשה את היישובים דמיאנסק (31 באוגוסט) ואוסטשקוב ובכך הרחיקה את האיום מהכיוון זה, ניתקה את הצירים מלנינגרד למוסקבה ויצרה רצף קרקעי עם קבוצת הארמיות מרכז.

בשלב הזה פיצלו הסובייטים את החזית הצפונית לשניים: חזית לנינגרד והחזית הקארלית (23 באוגוסט), פירקו את מפקדת הזירה (27 באוגוסט) ובכך ריכזו את הפיקוד על הגנת העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ ישירות בידי הסטווקה.

שלב הלחימה השלישי: ההגנה על לנינגרד - 9-30 בספטמבר הקדמה

ב-29 באוגוסט הוציא פילדמרשל פון לב הוראה לכוחותיו לכתר את לנינגרד ולהטיל עליה מצור הדוק לפני שכוחות השריון שלו יועברו לקבוצת הארמיות מרכז.⁵⁶

תוכניתו של פון לב כללה מתקפה מדרום ומדרום-מזרח לניתוק העיר מכל דרכי התחבורה (כבישים ומסילות ברזל) אל מרכז המדינה ולהידוק טבעת הכיתור.

מהלך האירועים

ב־5 בספטמבר מונה וורושילוב למפקד חזית לנינגרד ופופוב (שהיה עד אז המפקד) שימש הרמ"ט שלו.

ב־6 בספטמבר פורסמה הוראה מס' 35 של היטלר. הנקודות העיקריות של ההוראה בנוגע לגזרה הצפונית היו:

- אין אזכור של כיבוש העיר, אלא מדובר בכיתורה, בהריסתה ובחבירה עם הפינים.

- מפקדת קבוצת הארמיות צפון נדרשת להעביר חלק מכוחות האוויר (ובמיוחד את הקורפוס האווירי VIII) ומהכוחות הניידים⁵⁷ לגזרה המרכזית לא יאוחר מ־15 בספטמבר.

ב־8 בספטמבר כבשו הגרמנים את נקודת המפתח: העיר שליסלבורג שעל גדת ימת לדוגה, ובכך השלימו את ניתוקה של לנינגרד משאר שטחה של בריה"מ.

ב־9 בספטמבר פתחו הגרמנים במתקפה מדרום וכבשו יישובים ושכונות שבפרבריה הדרומיים הרחוקים של העיר. ב־10 בספטמבר התקבלה פקודת ה־OKH להעביר את קורפוס XLI כשהוא "במצב טוב", קרי להימנע משחיקת כוחו.

ב־11 בספטמבר הדיח סטלין את וורושילוב מהפיקוד על החזית ומינה במקומו את ז'וקוב (שסיים אז לפקד על מהלומת־נגד סובייטית מוצלחת לחיסול "בליטת ילניה" בגזרת סמולנסק).

ב־13 בספטמבר הגיע ז'וקוב לעיר הנצורה ונכנס לתפקיד במרץ ובלהט האופייניים לו. בו ביום חידשו הגרמנים את מתקפתם הן מדרום והן מדרום־מזרח.

ב־15 בספטמבר החלה יציאת הדיוויזיות הגרמניות הניידות מהחזית.

ב־22 בספטמבר קיבלו הגרמנים את ההנחיה הבאה: "הפיהרר החליט למחוק את העיר... מעל פני האדמה... אנו ממליצים להטיל מצור הדוק על העיר ולמחוק אותה... באש ארטילרית ואווירית"⁵⁸.

אבדות הצדדים⁵⁹

מאז שכוחותיה של קבוצת הארמיות צפון חצו את נהר הדבינה בתחילת יולי הסתכמו אבדותיה בכ־60 אלף נפגעים (הרוגים, שבויים ופצועים).

אבדותיהן של שתי החזיתות הסובייטיות (הצפון־מערבית והצפונית/לנינגרד) הסתכמו בכ־317 אלף נפגעים.

סיכום המערכה על לנינגרד

כמו בגזרות האחרות של החזית, נראה שהפיקוד העליון הגרמני ניסה לנגוס ולבלוע מעבר ליכולתו.

היחס בין הכוחות למרחב ויחסי הכוחות במרחב, תנאי השטח ומוג האוויר, בעיות התחזוקה והצרכים בגזרות האחרות מנעו מהגרמנים לכבוש את העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ (שנדמה היה כי נמצאת בהישג היד) ולתת מענה לצורך האסטרטגי (כפי

שהגרמנים הבינו אותו) לחבור לפינים.

מאז סוף ספטמבר קפאה מלחמת התנועה סביב העיר, והחל המצור הגדול ועימו הרעב שקטל מאות אלפים מתושבי העיר ואולי אף מיליונים. המצור נפרץ חלקית רק בינואר 1943 וסופית - בינואר 1944.

הכיתור הגדול בהיסטוריה - קרב קייב

הפיקוד הסובייטי - תחילה מפקדת החזית והחל מ־10 ביולי גם מפקדת הזירה הדרום־מערבית, שלא לדבר על הסטווקה - תפס מאוחר מדי את כוונות הגרמנים (כיתור הכוחות) וגם אז הצעדים שנקט - הסגת ארמיות 6 ו־12 לקו שממערב לדנייפר - היו מאוחרים ובלתי מספיקים. גם שינויי כפיפות, תגבורים מקומיים ופעולות אחרות היו ללא הועיל: במהלך יולי סגרו הגרמנים בהתמדה על כוחותיהן של ארמיות 6 ו־12 ממזרח לעיר אומן. קבוצת הפאנצר I (קורפוסים XLVIII ו־XIV) עם כוחות מארמיה 6 פעלו מצפון וממזרח, ארמיה 17 לחצה ממערב וארמיה 11 - מדרום.

ה"כיס" נסגר ב־2 באוגוסט, וב־8 בחודש הכול הסתיים: שרידי הכוח הנצור - יותר מ־107 אלף חיילים⁶⁰ וקצינים⁶¹ - נכנעו ונפלו בשבי. כמו כן תפסו הגרמנים שלל 286 טנקים ו־953 תותחים.

עם חיסול הכיס נותר כל המרחב המכונה "אוקראינה של הגדה הימנית", קרי המרחב שממערב לדנייפר, ריק מכוחות של הצבא האדום, שכן כוחותיה של החזית הדרומית נסוגו במהירות אל ממזרח לדנייפר והותירו את כל המרחב, למעט הנמל אודסה⁶² לגרמנים ולבעלי בריתם.

בשלב הזה ועד סוף אוגוסט⁶³ עמדו הגרמנים לאורכה של הגדה המערבית של הדנייפר, מאזור קנייב-צ'רקאסי ודרומה. הכוחות עסקו בעיקר בפעולות תחזוקה, בטיהור השטח ובהעמקת האחיזה בו, במנוחה, בשיפור עמדות ובעיקר - בסגירה ממערב על המערך הסובייטי סביב קייב.

שיפורי העמדות העיקריים היו מול פרבריה המערביים של קייב, שם כבר ב־6 באוגוסט נתקלו הכוחות הקדומניים של ארמיית שדה 6 הגרמנית בכוחותיה של ארמיה 37 הסובייטית שריכזה תחת פיקודה את כל הכוחות השונים שהיו אמורים להגן על העיר. באותה העת עברה גם ארמיה 6 למגננה מול העיר - בעיקר לצורכי התארגנות, מנוחה, השלמת מלאים וכד'.

יש לציין שהכוחות הגרמניים, כמו גם הכוחות הסובייטיים, היו מבחינה אופרטיבית במצב בעייתי: ארמיה 5 הסובייטית, שנסוגה כל הדרך מהגבול ועד קייב הייתה ערוכה באותה העת בצורה מאיימת מצפון לארמיה 6 ובמקביל הייתה איום מדרום על קבוצת הארמיות מרכז. ההתפתחויות העיקריות בשטח באותו השלב (המחצית הראשונה של אוגוסט) כללו:

- התקפה מקומית של ארמיה 37 מערבה להשבת מערך הביצורים שממערב לקייב שאותו נטשה בחופזה בסוף יולי ובתחילת אוגוסט.

- פקודת OKH לארמיה 11 להשמיד כוחות סובייטיים (ארמיות 9 ו־18 וארמיית החוף) מדרום לזפורוז'יה עד לים השחור.

- מצפון החלו כוחותיה של קבוצת הארמיות מרכז לשפר את מערכיהם כלפי דרום מדרום לנהר דסנה (Desna).

בדומה לויכוחים בקרב הפיקוד הגרמני גם בקרב בכירי הסטווקה התגלו חילוקי דעות בנוגע להמשך הדרך. כבר בסוף יולי העריך הרמטכ"ל ז'וקוב שהגרמנים יוותרו זמנית על המאמץ לעבר מוסקבה ויפעלו כדי לנטרל האיום הגדול על קבוצת הארמיות מרכז שנסקף מהחזית הדרום-מערבית שהקיפה את האגף הימני שלה. באוזני סטלין הוא טען שהגרמנים יפנו כוחות (במיוחד ממוכנים) מהגזרה המרכזית דרומה כדי להגיע לעורפו של המערך שמסביב לקייב.⁶⁴ לכן הוא המליץ לסגת מקייב מזרחה ולייצב קו נוח יותר שלא יהיה חשוף להתקפה מצפון. המלצתו זו לא אושרה, והוא שוחרר מתפקיד הרמטכ"ל (30 ביולי) ומונה למפקד חזית העתודה ובהמשך - למפקד של החזית המערבית.⁶⁵

לתפקיד הרמטכ"ל מונה מרשל שפושניקוב (היה הרמטכ"ל בשנים 1937-1940), וגם הוא וסגנו, ראש אגף המבצעים וסילבסקי, ניסו לשכנע את סטלין להסיג את הכוחות של החזיתות הדרום-מערבית והדרומית אל הגדה המזרחית של הדנייפר. אולם סטלין נותר איתן בדעתו בהאמינו שהגרמנים ימשיכו היישר למוסקבה.

המתקפה הגרמנית וכישלונות הבזק הצורבים שנחל הצבא האדום במערכות הגבול גרמו להלם בצמרת המדינה והצבא ולתגובות אינסטינקטיביות שגויות ובלתי רציונליות

באמצע אוגוסט העביר גם מפקד החזית הדרום-מערבית, גנרל קירפונוס, הערכת מצב לסטווקה ולפיה קיימת סכנה שהגרמנים יכתרו את קייב ואת כל המרחב שמסביבה. גם ז'וקוב, שפיקד על חזית העתודה (אך לדבריו היה תוקף של מי שהיה רמטכ"ל זמן קצר לפני כן) כתב נייר עמדה לסטלין ובו חזר ופירט את דרכי הפעולה האפשריות של האויב והמליץ לארגן ולערוך כוח שיבלום מהלך של גורמים מקבוצת הארמיות מרכז דרומה.

באותו השלב (בין 18 ל-25 באוגוסט) פעלו שני הצדדים במקביל:

- ב-25 באוגוסט קיבל גודריאן פקודה לנוע עם קבוצת הפאנצר שלו דרומה בסיוע ארמיית השדה 2 - הדרומית בקבוצת הארמיות מרכז.
- הפיקוד העליון הסובייטי (בהוראת סטלין) הנחה את מפקד חזית בריאנסק, גנרל ירמנקו, לבלום את גודריאן ולשם כך תוגבר בארמיה נוספת - מס' 40 - שנערכה בין ארמיות 13 ו-21 על הדסנה. במקביל הוציאה הסטווקה פקודה לקירפונוס להחזיק בקייב בכל מחיר.

ב-25 באוגוסט השיגו כוחות של ארמיית השדה 6 דריסת רגל בגדה המזרחית של הדנייפר מצפון לקייב. בהמשך, בימים 28-29 באוגוסט הוציא רונדשטט פקודות לשלוש עוצבות העל שהיו ערוכות ממערב לדנייפר (ארמיות 6 ו-17 וקבוצת הפאנצר I) לצלוח את הנהר

ולהקים בגדה המזרחית מספר רב ככל האפשר של ראשי גשר. מבין ראשי הגשר שהוקמו - לזה שהקימה ב-31 באוגוסט ארמיה 17 ליד העיר קרמנצ'וג נודעה כעבור כמה ימים חשיבות מכרעת.

ב-30 באוגוסט היו כוחותיו של גודריאן בקרבת הנהר דסנה. בשלב הזה החלה המתקפה של חזית בריאנסק בפיקודו של ירמנקו. אולם לא היה בכוחה כדי לעמוד מול "מר שריון" הגרמני, וכבר ב-3 בספטמבר הקימו כוחותיו ראשי גשר בגדה הדרומית של הדסנה ובמקביל התישו את ארמיה 40 ממרכז המערך הסובייטי ותקעו טריז בין הארמיות 13 ו-21 של חזית בריאנסק. בכך נוצר איום בפועל על כל המערך של החזית הדרום-מערבית.

ב-4 בספטמבר קיבל המפקד של קבוצת הפאנצר I הוראה להרחיב את ראשי הגשר של ארמיה 17 באזור קרמנצ'וג, ואילו גודריאן, שנדמה היה שדבר אינו יכול לעצור, הגיע ב-7 בספטמבר לקונוטופ. בשלב הזה שוב פנו שפושניקוב וסגנו לסטלין בבקשה לאשר לקירפונוס לסגת מזרחה ולנטוש את קייב. סטלין אישר רק לנטוש את קייב אך לא את הנסיגה של הכוחות העיקריים.

לאחר שצלחה את הדנייפר פרצה קבוצת הפאנצר I צפון-מזרחה לעבר כוחותיו של גודריאן שנעו מקונוטופ. ב-13 בספטמבר נוצרה חבירה ראשונית בין כוחותיהם משתי קבוצות הפאנצר באזור רומני (Romny) - לוחוויצה (Lokhvitsa).⁶⁶ ועדיין אפשר היה אז להציל את עיקר הכוח, לו רק הייתה מגיעה ההוראה הגואלת: "נועו מזרחה!" שהרי טבעת הכיתור עדיין לא נסגרה. גם טימושנקו, אשר נשלח להחליף את בודיוני דווקא באותו היום ושיגר בשעות הראשונות דיווחים אופטימיים לסטווקה, למד עד מהרה את המצב לאמיתו ושלח מברק מסכם שבו קבע כי "השואה היא עניין של ימים".

ב-16 בספטמבר נחתמה סופית טבעת הכיתור: הכוחות העיקריים של גודריאן ושל קלייסט נפגשו במזרח הכיס, ואילו כוחותיהם של ארמיות השדה 2 (וייקס) ו-6 (רייכנאו) יצרו ביניהם מגע ממערב לדנייפר. רק אז קיבל מפקד החזית הדרום-מערבית את האישור המיוחל לפרוץ החוצה. אך גם האישור הזה, שאותו הוציא טימושנקו בעל פה והעביר דרך ראש המטה שלו בגרמיאן, לא היה בו כדי לפתור את הבעיה, שכן מפקד החזית סירב להישמע לו ודרש פקודת נסיגה בכתב. פקודה כזאת הגיעה לבסוף מהסטווקה, אך היא כללה רק אישור לעזוב את קייב ולא התירה - כהמלצת מפקדת החזית - לסגת אל הנהר פסל (Psel).

לאחר מכן החלו הגרמנים לפעול לפי התרגולת המוכרת: לפצל את הכוחות ולהדק את הטבעת ולהשמיד את הכוחות הלכודים בזה אחר זה. ארמיה 37 נלחמה עד 23 באוגוסט, ארמיות 5 ו-21 (אשר נדחקה מחזית בריאנסק דרומה) - עד 25 באוגוסט וארמיה 26 - עד 26 באוגוסט. מפקד החזית, גנרל קירפונוס, נפל בקרב ב-20 בספטמבר בעומדו ראש כוח קטן שכתור אי שם ביערות ממזרח לקייב. מרבית המפקדים הבכירים של מפקדת החזית חולצו מהכיס בהיטס.

תוצאות המערכה היו שואה לצבא האדום:

- ארבע ארמיות סובייטיות (5, 21, 26 ו-37) שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסדר כ (הפסיקו להתקיים הלכה למעשה).⁶⁷
- מתוך 627 אלף החיילים של החזית הדרום-מערבית (שפעלה על נהר הפריפיאט) נהרגו או נפלו בשבי 616 אלף ועוד 84 אלף

נפצעו.⁶⁸ כמו כן נפלו שלל לידי הגרמנים 2,642 תותחים ומרגמות ו־64 טנקים.

היערכות בריה"מ והצבא האדום להמשך: "המלחמה רק מתחילה"

המתקפה הגרמנית וכישלונות הבזק הצורבים שנחל הצבא האדום במערכות הגבול גרמו להלם בצמרת המדינה והצבא ולתגובות אינסטינקטיביות שגויות ובלתי רציונליות. אולם נראה שהמנהיגות המדינית ובראשה סטלין ומקורביו וכן הפיקוד הצבאי התעשתו עד מהרה והחלו לפעול על בסיס תפיסה והבנה שאין מדובר במלחמה קצרה וקלה אלא במאבק ארוך לחיים ולמוות שלניהולו יהיה צורך לגייס את כל משאבי העם והמדינה.

קצרה היריעה מלפרט את כל הפעולות והצעדים שנקטו ראשי המדינה והצבא ואת כל המערכים שהופעלו. אסתפק כאן בתמצית שבתמצית:

- גיוס כללי הוכרז ב־23 ביוני ונמשך במלוא התנופה במשך המלחמה כולה. נכון ל־22 ביוני היו בבריה"מ 14 מיליון גברים בוגרי שירות צבאי ומועמדים לשירות ביטחון (מלש"בים), והצבא החל בגיוסם.⁶⁹
- הוחל בהקמת עוצבות ועוצבות־על חדשות. בין מאי (דהיינו עוד לפני פרוץ המלחמה) לספטמבר 1941 הוקמו 40 מסגרות ארמיוניות - חלקן על בסיס שאריות הארמיות שהושמדו וחלקן על בסיס מפקדותיהם של פיקודים צבאיים מרחביים בעומק המדינה.
- בעקבות לקחים ראשוניים שהופקו מהקרבות, בגלל המחסור במפקדים ובקציני מטה בעלי ניסיון ובעלי השכלה צבאית נאותה ונוכח המחסור באמצעי לחימה (ציוד רב אבד במערכות הגבול, ומפעלי הנשק התקשו בתחילה להשלים את החסר) הונהגו - בין היתר - השינויים הארגוניים הבאים בצבא האדום:
 1. בוטלו מסגרות הקורפוסים (רמת הביניים בין ארמיה לדיוויזיה) ועל ידי כך בוטלו מפקדות, והשתפרה היכולת לאייש את המפקדות שונתרו. במקביל גם הוקטן מספר הדיוויזיות בארמיה. זו מנתה בעקבות הרפורמה עד חמש דיוויזיות ועוד כמה יחידות עצמאיות (אגדים וחטיבות).
 2. בוטלו הקורפוסים הממוכנים הכבדים והמסורבלים, והושארו מסגרות דיוויזיוניות בלבד. יתר על כן, הדיוויזיות הממונעות הפכו לעוצבות חי"ר רגילות (כי בלאו הכי לא היו כלי רכב לשינוע הלוחמים והציוד. בהמשך פורקו גם דיוויזיות הריון ובמקומן הוקמו חטיבות טנקים עצמאיות והוכפפו לארמיות. במקרים מסוימים הוקמו גם גדודים עצמאיים והוכפפו לדיוויזיות מסוימות.
 3. במקרים מסוימים הוקמו חטיבות חי"ר במקום דיוויזיות חדשות. כל חטיבה כזאת כללה בין שלושה לחמישה גדודי חי"ר ומעט מאוד גורמי סיוע.
 4. צומצם תקן כוח האדם בדיוויזיות חי"ר מ־14 אלף איש ל־10,000 איש.

5. הוקמו דיוויזיות וחטיבות של פרשים. הדבר נבע הן מאילוף (מחסור בכלי רכב ודרכים משובשות מאוד) והן מהרצון להפתיע את האויב באמצעות תנועה שקטה בדרכים שנחשבו לבלתי עבירות לרכב.

● החל גיבושה של תורת לחימה חדשה. המערכות הראשונות הוכיחו בעליל שכל תורת הלחימה של הצבא האדום לא הייתה רלוונטית - לפחות באותו השלב של המלחמה ובמצב שנוצר בצבא האדום. לכן עלה הצורך לבנות ולגבש (ואחר כך גם לכתוב, להפיץ ולהטמיע) תורות לחימה רלוונטיות החל מרמת הפרט - למשל, איזו מחפורת אישית ("שוחת שועל") על החייל לחפור וכיצד⁷⁰ - ועד לאופן שבו ארמיה, דיוויזיה וחטיבה יכולות וצריכות להיערך להגנה, כיצד להפעיל את הארטילריה ואת השריון ועוד. רמת המפקדים - ובמיוחד רמת המפקדים החדשים שגויסו עם פרוץ הלחימה - לא איפשרה להעניק להם חופש פעולה, והיה צורך לפרט כל דבר בהנחיות, בהוראות, בהמלצות וכד'.

● הוקמו גופי־על חדשים לניהול המלחמה. ב־30 ביוני 1941, בהחלטה משותפת של הסובייט העליון, של הממשלה ושל הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית, הוקמה מועצת ההגנה הממלכתית, שראשי התיבות שלה ברוסית הם GKO. היה זה הגוף העליון שהופקד על ניהול המדינה ועל המדיניות הצבאית הן ברמת התכנון והן ברמת הביצוע ביום־יום.⁷¹ בשלב הראשון מנתה המועצה חמישה חברים: סטלין (יו"ר), מולוטוב (סגן יו"ר), בריה, וורושילוב ומלנקוב.⁷² המועצה ריכזה את סמכויותיהן של הממשלה ושל המפלגה גם יחד והייתה למעשה לשליט הרשמי היחיד במדינה.⁷³

ניהול הצבא (בניין הכוח, אימונים וניהול המבצעים) הופקד בידי הסטווקה. זו כללה שני מרכיבים - מדיני (סטלין ומולוטוב) וצבאי (ז'וקוב, וורושילוב, בודיוני וקוזנייצוב (שר הימיה). בהמשך צורף לסטווקה גם שפושניקוב שהחליף את ז'וקוב בתפקיד הרמטכ"ל. המטכ"ל היה הגוף המתכנן והמבצע של הסטווקה. סטלין נשא בתואר "המפקד העליון".

לסטווקה היו כפופות המפקדות הראשיות של "הזירות האסטרטגיות"⁷⁴ - הצפונית (וורושילוב), המרכזית (טימושנקו) והדרומית (בודיוני ובהמשך - טימושנקו).

למפקדי הזירות היו כפופים מפקדי החזיתות (קבוצות הארמיות). בכל זירה פעלו בדרך כלל שתי חזיתות ולעיתים יותר רחוקות - עד ארבע חזיתות. תחתיהן פעלו ארמיות ועוצבות עצמאיות. המהלכים העיקריים הנוספים שנקט ה־GKO:

- פינוי מפעלי תעשייה ותשתיות אחרות והעברתם לחלקיה המזרחיים יותר של בריה"מ - אזורי נהר הוולגה והרי אורל ואף מזרחה יותר: אסיה המרכזית ומערב סיביר.⁷⁵
- כינונה, ארגונה, הכוונתה ותספוקה של תנועת פרטיזנים בשטחים הסובייטיים שכבשו הגרמנים.
- הנהגתה של מדיניות "אדמה חרוכה" כדי למנוע מהאויב כל ניצול של אספקה ושל תשתיות בשטח.
- הנהגתה של מדיניות ענישה דרקונית נגד כל מי שהוגדרו "מפיצי

שמועות וזרעי בהלה" וכן נגד פחדנים, מרגלים, משת"פים וסייענים של הגרמנים ועושי דברם, סרבני פקודה, "מהללי נשק האויב ויכולותיו", בני משפחות של מי שנפלו בשבי ועוד. העונשים היו בדרגות חומרה שונות: החל משלילת מנות קיצוב (שהונהג כמעט מיד עם פרוץ המלחמה) מהאשמים ומבני משפחותיהם, עבור דרך עונשי מעצר, הגליה וגירוש וכלה בהוצאות להורג.

פשעי המלחמה של הגרמנים

אי־אפשר לסקור את מבצע "ברברוסה" בלי להזכיר שהורמאכט - צבא גרמניה - ניהל בחזית המזרח מלחמה ברברית וביצע פשעים בהיקף חסר תקדים בהיסטוריה האנושית. מיד לאחר שחצו את הגבול עם בריה"מ החלו החיילים הגרמנים לא רק לסייע ליחידות ה־SS בהשמדת "הגזע היהודי", אלא גם הנהיגו מדיניות דיכוי אכזרית כלפי האוכלוסייה הסלאבית "הנחותה". היטלר הגדיר את הפלישה לבריה"מ "מלחמת תרבויות" שנועדה להשמיד "יהודו־קומוניסטים" ולשעבד את העמים הסלאביים כדי שישרתו את "הגזע העליון הארי".

מיד לאחר שחצו את הגבול עם בריה"מ החלו החיילים הגרמנים לא רק לסייע ליחידות ה־SS בהשמדת "הגזע היהודי", אלא גם הנהיגו מדיניות דיכוי אכזרית כלפי האוכלוסייה הסלאבית "הנחותה"

פשעי המלחמה של הגרמנים נשענו על שתי פקודות ידועות לשמצה:

- **"פקודת הקומיסרים"** - ההוראה להרוג במקום וללא משפט את הקצינים הפוליטיים של יחידות הצבא האדום בנופלם בשבי.
- **מתן "פטור" לחיילים מאחריות פלילית** ומדרישות החוק והמוסר בכל הנוגע להתנהגותם כלפי האוכלוסייה המקומית. כתוצאה מכך לא היססו חיילי הוורמאכט לנקוט ענישה קולקטיבית כלפי יישובים ואוכלוסיות בגין סיוע לפרטיזנים, ליהודים ולמסתתרים אחרים או בגין פגיעה בחיילים גרמנים ובמשתפי פעולה. גם היחס לשבויי המלחמה הסובייטים היה מפלצתי. בין 3 מיליון ל-3.5 מיליון חיילים סובייטים מתו בשבי מרעב, מקור וממחלות. כמה מאות אלפים נרצחו - חלקם באושוויץ.

יש לציין שהגרמנים זרעו רוח וקצרו סופה. כשהתהפך גלגל המלחמה, ומאות אלפי חיילים גרמנים נפלו בשבי הסובייטים, הם לא זכו ליחס טוב יותר. שני הצדדים הפגינו אכזריות ושנאה ללא גבול, והמנהיגים והתועמלנים בשני המחנות ליבו אותן בכל אמצעי התעמולה וההסברה שעמדו לרשותם.

סיכום

"ברברוסה" הוא ללא ספק אחד המבצעים הצבאיים הגדולים ביותר

בתולדות האנושות מבחינת היקף המאמץ והכוחות שהשקיעו בו שני הצדדים. הוא גם האכזרי ביותר שידעה האנושות מעודה.

ביוני 1941 היה הצבא האדום "ענק כושל" - גוף גדול שמנה 5 מיליון חיילים, אך לא היה מאומן ברובו המכריע, בעל פיקוד גרוע בכל הרמות (עם מעט מאוד יוצאים מן הכלל), מצויד באופן לקוי - אף שבריה"מ ייצרה כמויות אמל"ח אדירות - ערוך בשלומיאליות ובעל תורת לחימה לא רלוונטית.

הרחבת גבולותיה של בריה"מ מערבה בשנים 1939-1940 בעקבות הסכמי ריבנטרופ-מולוטוב פגעה במערך ההגנה האסטרטגי של המדינה בשטח ובתוכניות המבצעיות שהיו מבוססות על תנאי שטח קונקרטיים. עד המועד שבו פרצה המלחמה לא הספיק הצבא האדום להתארגן ולתכנן הכול מחדש.

ואם לא די בכל אלה, הגרמנים גם השיגו הפתעה, אם לא אסטרטגית הרי בוודאי אופרטיבית וטקטית. סטלין, הגם שאישר מתוך הזהירות שתמיד איפיינה אותו, גיוס חלקי באפריל-מאי 1941, סירב לנקוט צעדי כוננות, גיוס והיערכות משמעותיים יותר מחשש ליצירת "פרובוקציה" ומתוך אי־רצון (או אי־כוננות) להיכנס למלחמה, לפחות באותו השלב.

התוצאה הייתה שהוורמאכט (הצבא הטוב בעולם בעידן המודרני) נתקל ביוני 1941 ונלחם נגד צבא של ימי שלום, והדבר אכן הורגש בשטח.

הניצחונות שנחל הוורמאכט בשבועות הראשונים של "ברברוסה" היו ללא תקדים הן מבחינת היקפם והן מבחינת המהירות שבה הושגו.

ההתנהלות של הסטווקה, שדרשה מכוחותיה לתקוף בכל תנאי ובכל מצב - גם כשהכוחות היו פגועים ובלתי מאורגנים, ללא פיקוד מתאים, ללא אספקה וסיוע ראויים - רק הגבירה את התבוסות והגדילה את האבדות.

אולם ההתקפות האלה הביכו את הוורמאכט ויותר מכך - גבו ממנו מחיר דמים כבד שהוא לא ציפה לו ולא הורגל בו. האבדות האלה הלכו והצטברו וללא ספק פגעו ביכולותיהם של הגרמנים בהמשך המלחמה.

אין ספק שבחודשי הלחימה הראשונים עלו החייל הגרמני והקצין הגרמני על יריביהם הסובייטים בכל הפרמטרים "הטכניים" האפשריים: רמה מקצועית, לכידות, תיאום, רוח לחימה וכד'. הפיקוד הגרמני כמו גם צמרת המדינה ידעו זאת ובנו על כך.

אולם הפלישה לאדמת המולדת והיחס המזווע לתושביה ולשבויי המלחמה עוררו בעם הרוסי (ואני בכוונה מציין את העם הרוסי, שכן הוא היה הדומיננטי בבריה"מ) רגשות פטריטיים עזים (שנדמה היה שהמשטר הקומוניסטי הצליח לדכאם), שנאה עצומה לאויב ורצון לנקום ולנצח. הרגשות האלה - בשילוב עם משמעת הברזל והאופי הלאומי - גרמו לחייל הסובייטי להיות נכון לסבל ולהקרבה עצמית ודירבנו אותו להפגין רוח לחימה.

השילוב של רוח הלחימה, של הפיקוד הסובייטי שלמד משגיאותיו והלך והשתפר, של עדיפות עצומה בכוח אדם, של המרחבים האדירים ושל בעלי הברית רבי עוצמה במערב הבטיח בסופו של דבר שלגרמנים לא יהיה כל סיכוי לנצח במלחמה.

הערות

1. 3.05 - לפי שעון מרכז אירופה, 4.05 - לפי שעון מוסקבה. את הכרזת המלחמה מסרו שגריר גרמניה במוסקבה, הרוזן פון שולנבורג, לשר החוץ של בריה"מ, מולוטוב, ב־05.30 (כנראה לפי שעון מוסקבה) ושר החוץ של גרמניה לשגריר בריה"מ בברלין ב־04.00 (לא ברור לפי איזה שעון).
2. הדיוויזיות של שני הצבאות היו מאורגנות, ברובן, במסגרות גיסיות (קורפוסים).
3. המספר 303 הוא שמופיע בכל המקורות. 5 הוא מספר ה"קורפוסים" המוצנחים. קורפוס מוצנח היה שווה ערך לדיוויזיית חי"ר. ראו את ההערה הבאה.
4. בצבא האדום לא היו דיוויזיות צנחנים, אלא מסגרות שכונו קורפוסים. כל קורפוס כלל שלוש חטיבות (בריגדות), ובסך הכול כ־9,000 חיילים. כוח כזה הוא "שווה ערך לדיוויזיה קלה או מוקטנת. לכן, כדי להימנע מבלבול, כשעורכים את מאזן הכוחות מכלילים את ה"קורפוסים" האלה במניין הדיוויזיות.
5. 97 דיוויזיות חי"ר (רובאים), שש דיוויזיות פרשים ושלושה "קורפוסים" מוצנחים.
6. ויתור מאוחר גם איטליה. כן השתתפו במערכה לצד הגרמנים כוח סלובקי ואף דיוויזיית מתנדבים מספרד ("הדיוויזיה הכחולה").
7. עיקרו של הארגון מחדש היה הפקטור של מספר הטנקים (ושל גדודי הטנקים) בדיוויזיות השריון (פאנצר) מ־300-400 טנקים (6 גדודים / 2 אגדים) לכ־150-200 טנקים (2-3 גדודים). בדרך הזאת הכפילו הגרמנים את מספר הדיוויזיות במערך המשוריין.
8. על פי כמה עדויות סבר סטלין שמדובר בפרובוקציה של גנרלים גרמנים "מחרחרי מלחמה" ולא במתקפת אמת.
9. בעיקר בגזרת החזית הדרום-מערבית (הפיקוד המרחבי של קייב).
10. בסופו של דבר הוכרע הקרב לטובת הגרמנים לאחר שהצליחו לבלום את השריון הסובייטי - בין היתר באמצעות תותחי נ"מ 88 מ"מ ששימשו נשק נ"ט ובאמצעות טנקים סימן III (תותח 50 מ"מ) וסימן IV (תותח 75 מ"מ). הסובייטים הותירו בשטח 129 טנקים וכמה עשרות תותחי שדה נ"ט, ובכך נפתחה הדרך להמשך ההתקדמות של גייס XLI.
11. נגד הארמיה הדרומית יותר (11) פעלו כוחות האגף הצפוני של קבוצת הארמיות מרכז - בעיקר מקבוצת הפאנצר III (7 דיוויזיות, כ־1,000 טנקים). מכאן שמרבית כוחותיה של קבוצת הארמיות צפון תקפו את ארמיה 8 הסובייטית - מה שהקנה לגרמנים עדיפות מכרעת.
12. על פי התקן, כלל גיס ממוכן סובייטי 1,031 טנקים וכ־36 אלף חיילים וקצינים. גיס סובייטי כלל 2 דיוויזיות שריון (375 טנקים בכל אחת), דיוויזיה ממונעת אחת (275 טנקים) ואגד סיור באופנועים. חולשותיו העיקריות של גיס סובייטי היו סרבול וגודל, מעט מדי גורמי סיוע ואמצעי סיוע, תלות בגיוס כלי רכב להסעת חיילים ואספקה.
13. תנועת כוחות השריון ממחנות הקבע אל שטחי היערכות להתקפה הייתה נגועה בכל הבעיות שהיו אופייניות לצבא האדום באותו השלב של המלחמה, ובהן: תקלות טכניות בטנקים, תקיפות מהאוויר על שדות הטנקים בדרך לחזית, הסתבכות בשטחים בלתי עבירים בניסיון להתחמק מתקיפות האוויר, היעדר מערך לוגיסטי נייד - מה שמנע מהשריון הסובייטי לתדלק ולהתחמש בשדה הקרב.
14. רק כמחצית מהטנקים נפגעו בקרב. האחרים ננטשו בשל תקלות טכניות, מחסור בדלק ובתחמושת או שקעו בבוץ.
15. נכבשה רק ב־28 באוגוסט 1941.
16. לפי טבלאות שד"כ ועוצמה (www.teatrskazka.com/Raznoe/) (BiChSostav VS) היו ת"פ החזית נכון ל־1 ביוני 1941 כ־2,900 טנקים, מהם כ־2,200 טנקים שמישים.
17. א. כוחות האוויר של החזית המערבית כללו, נכון ל־22 ביוני, שמונה דיוויזיות אוויריות, כ־1,540 מטוסים שמישים ו־1,286 צוותי אוויר. ב. מפקד כוחות האוויר של החזית המערבית, גנרל איוואן קופץ, התאבד במפקדתו שכונע לו על ממדי האסון. ג. כוחות האוויר של קבוצת הארמיות מרכז איבדו באותו היום רק 12 מטוסים.
18. בהערכת המצב הסובייטית נקבע, בלחצו האישי של סטלין, שהמאמץ הגרמני העיקרי יהיה מדרום לביצות הפריפיאט, באוקראינה העשירה במשאבי טבע ובקרענות קלאיות הדרושים לגרמנים לניהול מלחמה ממושכת. בהתאם לכך נערך הצבא האדום עם מרב העוצמה בדרום - בפיקוד המרחבי של קייב (החזית הדרום-מערבית), ואילו המאמץ הגרמני העיקרי בפועל היה מול החזית המערבית.
19. קיימת טענה שהייתה זו היערכות התקפית ושי"בליטת" ביאליסטוק הייתה מעין "חרב המכוננת אל ליבה של גרמניה".

20. במשך שישה ימים החליף אותו גנרל ירמנקו, ולאחר מכן, ב־4 ביולי, מונה שר ההגנה טימושנקו למפקד החזית.
21. כולם טוהרו אחרי מותו של סטלין, ודרגותיהם הצבאיות הוחזרו להם (ליתר דיוק, לבני משפחותיהם).
22. מהלומת-נגד (או התקפת-נגד) מקדימה נעשית לפני שהאויב הגיע ותקף את מערך ההגנה של כוחותינו.
23. הארמיות האלה - יחד עם ארמיות אחרות - עמדו להקים קו הגנה אסטרטגי שני על בסיס הנהרות הגדולים במרכז ובדרום ועל בסיס שטחים שולטים ובעלי עבירות מוגבלת בצפון.
24. לפי אחת הגרסאות, היו בשני הקורפוסים הממוכנים כ־1,400 טנקים.
25. ככל הנראה בקוטר 45 מ"מ ומטה.
26. יעילים בעיקר נגד טנקים קלים כגון T-26 ו־BT.
27. חלק מכוחותיו הספיק להילחם נגד השריון הגרמני בקדמת קו הגבול הישן. ראו את הפרק על התקפת-הנגד העיקרית של החזית הדרום-מערבית - התוכנית וביצועה.
28. התוכנית כללה גם את האפשרות ליצור כיתורים נוספים ("קלחות" בעגה הצבאית הגרמנית) קטנים יותר במהלך התקדמותם של שני המאמצים אל הדנייפר. David Glantz, (ed). *The Initial Period of War on the Eastern Front, 22 June-August 1941*, Frank Cass, London, Portland, Oregon, 1993 ראו במיוחד: מפות מרשם 157-161 בעמ' 305-299
29. David Stahel, "Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East", Cambridge University Press, 2009, p. 49
30. כולל "קורפוס" צנחנים (שהיה שווה ערך לדיוויזיית חי"ר קלה - 9,000 חיילים).
31. ראו אצל ר' אירינרוב, "המיחד של קייב", ACT, מוסקבה, 2004. הכוח הזה נצבר בעקבות גיוס חלקי שנערך בחודשים מאי-יוני 1941 במסווה של הכנות לאימוני קיץ של המערך.
32. Eberhard von Mackensen, *From Bug to Caucasus*, translation to Russian, Moscow, ACT, 2004, p. 236
33. **אירינרוב**, עמ' 227-229
34. א' איסאיב, **מדובנו ועד רוסטוב**, Tranzitkniga, מוסקבה, 2004 (רוסית), עמ' 133
35. לפי כל הדיווחים, רק כמחצית מהטנקים של קורפוסים 8, 9, 15 ו־19 שיצאו ממחנות הקבע הגיעו למרחב הלחימה. האחרים "נשרו" בדרך, אם בשל היפגעות מתקיפות אוויר, אם בשל קלקולים טכניים, אם בשל היתקעות בביצות/אובדן דרך בשטח ואם בשל היעדר יכולת לתדלקם. אולם יש לציין כי גם כך מספר הטנקים שהיו יכולים להשתתף בהתקפת-הנגד היה לפי כל החשבונות כ־1,000-1,500 כלים לפחות נגד 600 טנקים גרמניים לכל היותר.
36. הגנה על הגבול עם הונגריה (קו הקרפטים) - בין דרום פולין לרומניה.
37. לפי איסאיב, הנסיגה החלה כבר ב־27 ביוני.
38. גצות ועוצבות החי"ר הגרמניות לא ששו (בלשון המעטה) להיכנס לאזורי ביצות מיוערים ולחפש שם אחרי אויב בלתי נראה ולא ידוע.
39. בעשרת הימים שקדמו למועד הזה התנהלו בגזרה הזאת חילופי אש - ככל הנראה לא רציניים. לפי מקורות סובייטיים הכוחות הגרמניים והרומניים ניסו החל מ־22 ביוני לתקוף את שטחה של בריה"מ, אך נהדפו.
40. כך נקרא מוצב הפיקוד העליון של הצבא האדום בחירום (ראו בהמשך).
41. לדברי גלנץ (David Glantz, *Barbarossa*, Tempus, UK, 2001, p. 51), מהלומת-הנגד גרמה להשגחה של שבוע במתקפה הגרמנית.
42. הוקמה ביוני 1941 ונכללה בחזית הדרומית. נסוגה מזרחה מצפון לים השחור. באוגוסט השתתפה בהגנת העיר פורוזה'יה על הדנייפר.
43. ג' קריבושייב, **הסיווג הביטחוני הוסר - אבדותיהם של הכוחות המזוינים של בריה"מ במלחמות, בפעולות איבה ובסכסוכים מזוינים** (מחקר סטטיסטי), מוסקבה, 1993 (רוסית), עמ' 164
44. Chris Bellamy, *Absolute War*, Alfred A. Knopf, NY, 2007, pp. 182-183. לפי קריבושייב (עמ' 165) עמדו לרשות שלוש המפקדות האופרטיביות של פיקוד לנינגרד (החזית הצפונית, החזית הקארלית וארמיה עצמאית 7) בתחילת המערכה (29 ביוני) כ־360 אלף חיילים.
45. מורמסק היא עיר נמל (שאינו קופא בחורף בשל זרם הגולף) לחופי ים בארנץ. הייתה לה חשיבות אסטרטגית מהמעלה העליונה שכן דרכה זרמו משלוחי "החכר והשאל" מארה"ב ומבריטניה ומשם הועברו במסילת ברזל לעומקה של בריה"מ.
46. על מלחמת החורף ראו: בני מיכלסון, "גוליית ניצח - אבל בקושי", **מערכות** 430, אפריל 2010, עמ' 18-29, <http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/7/112437.pdf>
47. לא כולל את הנפגעים של כוחות הדרג האסטרטגי השני שהספיקו

טנקים גרמניים מסתערים, 1942 | אין ספק שבחודשי הלחימה הראשונים עלו החייל הגרמני והקציין הגרמני על יריביהם הסובייטים בכל הפרמטרים "הטכניים" האפשריים: רמה מקצועית, לכידות, תיאום ורוח לחימה

מיוחדת (מס' 270) ובה הואשמו חלק מהגנרלים בבגידה במולדת ובהמשך הם נידונו למוות שלא בפניהם. שניים מהם, מפקד ארמיה 12 ומפקד אחד הקורפוסים, אכן הוצאו להורג בידיה עם שובם מהשבי.

62. חיל המצב של אודסה נלחם בכיתור עד אוקטובר ואז פונה בחלקו, ואילו חלק אחר נכנע לכוחות הרומניים שצרו על העיר.

63. זוכור, ב' 25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצר II פקודה לנוע דרומה כדי לחבור לקבוצת הפאנצר I ממזרח לקייב.

64. הסיפור מופיע בספר זיכרונותיו של ז'וקוב "זיכרונות והרהורים" ואינו נתמך במסמכים ובעדויות אחרות.

65. בתפקידו זה הצליח ז'וקוב לתכנן, לארגן ולנהל את המתקפה לחיסול בליטת יילניה. בהמשך הוא נשלח "לכבות שריפה" בהגנת לנינגרד ולבסוף חזר וניהל את המגננה ואחריה את מתקפת-הנגד במערכה על מוסקבה. מאז דרך כוכבו והוא היה לסגן המפקד העליון (מ' 1942) ולנציג הסטווקה בכל המערכות והמבצעים החשובים שניהל הצבא האדום בהמשך המלחמה.

66. נמצאת 200 ק"מ מזרחית לקייב.

67. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 132

68. **קריבושייב**, עמ' 166. בספרות מופיע לרוב רק מספר השבויים - לפי דיווחי הגרמנים: 650 אלף. גלנץ (**שם**) כותב שבתוך הכיתור היו 452.7 אלף אנשים, ומהם הצליחו להימלט כ-15 אלף ולשוב אל מערכי הצבא האדום עד 2 באוקטובר.

69. בסך הכול גויסו במהלך המלחמה כ-30 מיליון בני אדם.

70. קונסטנטין רוקוסובסקי, **חובתו של חייל**, Olma-Press, מוסקבה, 2002 (רוסית), עמ' 70-71

71. גקו פורק ב' 4 בספטמבר 1945.

72. בהמשך המלחמה נוספו למועצה חברים חדשים.

73. גורקוב, **מועצת ההגנה הממלכתית מחליטה**, מוסקבה, Olma-Press, 2002 (רוסית), עמ' 30-35

74. ברוסית napravlennie. בתרגום מילולי: "כיוון" או "ציר". בחרתי במונח "זירה" כי הוא משקף טוב יותר את כוונת המונח. יצוין שכל מפקדות הזירה פורקו עד אמצע 1942, ובמקומן הונהג המוסד של נציגי הסטווקה, שתפקידם היה לפקח על מפקדות של חזיתות ולתאם ביניהן.

75. המבצע הזה, שעליו ניצח לברנטי בריה הידוע לשמצה, ראוי לתיאור נפרד שלא כאן מקומו.

להשתתף בקרבות האחרונים של מערכות הגבול.

48. Mark Solonin, **The Cask and the Hope**, Chapter 3.1 Arithmetic of History

49. לפי מודסלי (Evan Mawdsley, **Thunder in the East**, Arnold Hodder), עד ספטמבר הסתכמו אבדות האמל"ח של הצבא האדום בכ-15 אלף טנקים, כ-68.5 אלף תותחים ומרגמות וכ-7,000 מטוסים.

50. לפי רישומי היומנים של האלדר, ב-3 ביולי הסתכמו אבדות הגרמנים בכ-54 אלף (מהם כ-12 אלף הרוגים וכ-4,000 נעדרים). לפי בלאמי (**שם**, עמ' 245), בששת השבועות הראשונים של המלחמה (קרי, עד תחילת אוגוסט) הסתכמו אבדות הגרמנים ב-213.3 אלף נפגעים. הנתונים מובאים מגלנץ, **ברברוסה**, עמ' 84. גלנץ עצמו מסתמך על Charles von Luttichau, **The Campaign in Russia**, Office of the Chief of Military History, Washington, 1985

51. David Stahel, **Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East**, Cambridge University Press, 2009, p. 49

52. פרק הזמן הזה נדרש גם לגרמנים לפעולות תחזוקה של כלי הרכב המשוריינים והרכים, להשלמת מלאים, להתארגנות ולכינוס כוחות.

53. החזית הצפונית הייתה אחראית להגנת העיר לנינגרד ולכל הגבול והמרחב של בריה"מ מצפון לעיר (כ-1,000 ק"מ). ב-23 באוגוסט פוצלה החזית לחזית הקארלית ולחזית לנינגרד.

54. שני האגמים האלה נקראים גם ימת פייפוס (Peipus).

55. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 46

56. **שם**, עמ' 107. לא ברור כיצד יכול היה פון לב לדעת על הכוונה הזאת בטרם פורסמה הוראת הפיקוד העליון של הוורמאכט מס' 35 ובה הנחיות ברוח הפקודה הזאת של פון לב.

57. כך כונו דיוויזיות ה"פאנצר" והדיוויזיות הממוכנות.

58. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 112-113

59. **שם**, עמ' 113-112

60. בכיס נלכדו כ-129 אלף חיילים משתי הארמיות. כ-11 אלף מהם הצליחו להימלט מהכיתור.

61. בשבי נפלו מפקדיהן של שתי הארמיות, ארבעה מפקדי קורפוסים, 11 מפקדי דיוויזיות. עוד שני מפקדי קורפוסים ושישה מפקדי דיוויזיות נהרגו בקרבות בתוך הכיס. אחרי נפילת הכיס הוציאה הסטווקה פקודה